

UNIVERZITA KARLOVA

Fakulta tělesné výchovy a sportu

Člověk, duše a smrt

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Duben 2006

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Jana Jebavá

Zpracovala:

Šárka Dvořáková

ABSTRAKT:

Název: Člověk, duše a smrt

The human, the psyche and the death

Cíle práce:

Cílem diplomové práce bylo předložit ucelený pohled na problematiku osobnosti člověka, smrti a s ní souvisejících témat. Snahou bylo předložit názory jednotlivých filozofů, odborníků a náboženství na člověka jako jedinečnou bytost. Práce se zaměřuje především na období stáří, které se nejvíce dotýká problematiky smrti. Druhým cílem této práce je porovnat vnímání vlastního stáří u seniorů, kteří již nejsou schopni samostatného života bez pomoci ostatních, lidí, kteří žijí společně v domově, který jim nabízí možnost aktivního života, vnímání stáří také jako pozitivní části života a možnost rozvoje v každém věku i v nemoci. Součástí této práce je také názor na život, stáří a smrt velké herecké osobnosti, paní Květy Fialové, která je nádherným příkladem člověka, který přijímá kterýkoli věk jako dar a obohacení a snaží se v něm nalézt krásu a radost.

Metoda:

Průzkum byl proveden ve 3 domovech důchodců v Praze v celkovém objemu 102 dotázaných respondentů.

Průzkum byl proveden konkrétně v těchto zařízeních:

Domov důchodců Praha 10, Sněženská 8/2973, Zahradní město

Domov důchodců Praha 10, Rektorská 577, Malešice

Domov důchodců Praha 4, Donovalská 2222, Chodov

Výběr těchto zařízení byl proveden podle počtu klientů v jednotlivých lokalitách a podle zdravotních možností a schopností klientů podílet se na tomto výzkumu.

Metoda průzkumu byla provedena formou písemné ankety s osobní asistencí.

Dotazovaní jedinci obdrželi sestavenou anketu, jejíž součástí byly přesné instrukce k vyplnění. Anketa obsahovala 12 otázek, tématicky byla rozdělena na dvě části. První část byla koncipována za účelem zjištění jak senioři vnímají vlastní stáří, smrt a umírání.

Druhá část se zaměřovala na zjištění názoru na nemohoucnost, sebevraždu a eutanazii.

Výsledky:

Z vyhodnocení ankety je patrné, že většina respondentů jsou věřící (68%) a tedy podle křesťanského postoje k této otázce nevěří na život po životě a že 89% z celkového počtu dotázaných je smířena se smrtí.

Z vyhodnocení druhé části ankety je zřejmé, že 79% respondentů neodsuzuje eutanazii v případě těžké nemoci nebo trvalé invalidity a 72% dotazovaných respondentů neodsuzuje sebevraždu v případě těžké nemoci nebo trvalé invalidity.

Klíčová slova:

Duše, stáří, umírání, smrt, eutanazie, sebevražda, invalidita

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně. Při zpracování daného tématu jsem vycházela z uvedené literatury a hlavně z poznatků získaných během experimentu.

V Praze dne: 10.dubna 2006

Šárka Dvořáková

Děkuji PhDr. Janě Jebavé za cenné poznatky, náměty a trpělivost při odborném vedení diplomové práce, dále MUDr. Tereze Žerebákové za pomoc při tvorbě ankety a realizaci průzkumu a Mgr. Adrianě Kameníkové za pomoc při výběru respondentů a psychologický přístup k jednotlivým seniorům. Děkuji také za vřelé přijetí a rozhovor herečce a krásné osobnosti paní Květě Fialové.

Motto:

„Strach ze smrti je horší než smrt sama.“

Publilius Syrus

OBSAH:

Úvod	10
1 Přehled literatury	14
2 Cíle a úkoly práce	15
2.1 Cíle práce	15
2.2 Úkoly teoretické části	15
2.3 Úkoly experimentální části	15
2.4 Základní otázky studie	16
3 Hypotézy	17
4 Teoretická část	18
4.1 Vymezení pojmu duše a duch	18
4.2 Člověk pohledem filozofů	23
4.2.1 <i>Arthur Schopenhauer</i>	23
4.2.2 <i>Svět jako vůle a představa</i>	23
4.2.3 <i>Friedrich Nietzsche</i>	25
4.2.4 <i>Martin Heidegger</i>	27
4.3 Smysl lidského života	28
4.3.1 <i>Vnímání dobra a zla</i>	29
4.4 Jednotlivá náboženství a vnímání smrti	29
4.4.1 <i>Křesťanství, židovství a islám</i>	30
4.4.2 <i>Křesťanství a buddhismus</i>	30
4.4.3 <i>Základní myšlenka východních filozofií</i>	31
5 Člověk a psychologie	32
5.1 Geneze osobnosti	32
5.1.1 <i>Utváření osobnosti</i>	32
5.1.2 <i>Rozvoj osobnosti</i>	32
6 Člověk a životní prostředí	33
6.1 Láska ke smrti a láska k životu	33
6.2 Technická nadvláda světa	35
7 Zkušenost smrti	36
7.1 Formy zkušenosti smrti	37
7.2 Za hranicemi sama sebe	37

7.3 Strach jako průvodce životem	40
7.4 Tajemství smrti	41
8 Přirozená smrt a smrt násilná či nepřirozená	42
8.1 Přirozené úmrtí	42
8.2 Nepřirozené úmrtí	42
8.3 Sebevražda	42
8.3.1 <i>Morální problém sebevraždy</i>	43
8.4 Eutanazie a sebevražda pohledem antických myslitelů	44
8.5 Definice eutanazie	46
8.5.1 <i>Etické problémy umírání a smrti</i>	47
8.5.2 <i>Problematika eutanazie</i>	48
8.5.3 <i>Problematika umírání a možnosti pomoci v této situaci</i>	50
8.5.4 <i>Přístupy k léčbě bolesti</i>	51
8.5.5 <i>Paliativní péče v konfrontaci s eutanázií</i>	52
8.5.6 <i>Historie eutanazie</i>	54
8.6 Interrupce neboli umělý potrat	57
8.7 Trest smrti	58
9 Stáří	60
9.1 Stále tady	63
9.2 Prodlužování života	64
10 Experimentální část	66
10.1 Úvod do průzkumu	66
10.2 Cíle průzkumu.....	66
10.3. Popis průzkumné metody a zdůvodnění jejího výběru.....	67
11 Vyhodnocení dat	68
11.1 Celkové kvantitativní vyhodnocení dat	68
11.2 Vyhodnocování dat jednotlivých otázek ankety	71
12 Diskuse	77
Závěr	81
Seznam použité literatury	82
Seznam příloh	85
Přílohy	86

Úvod

Člověk by si měl uvědomit, že je jen dočasný host tady na Zemi, že má vymezený čas, který by měl umět využít jak nejlépe dokáže a v souladu s vlastním svědomím. Pokud by si lidé tento vymezený čas uvědomili, přistupovali by k životu v mnoha směrech jinak, ke svému zdraví, k ostatním. Člověk je bytost konečná, která se jednou narodí a jednou zemře. O smrti však neradi mluvíme a myšlenky na konec života na Zemi zpravidla provází strach a úzkost. Svoje nemocné necháváme umírat v nemocnicích nebo v domovech důchodců.

Každý člověk by se měl nějakým způsobem vyrovnat s vysvětlením této fáze života a jejího smyslu, neboť je jasné, že tělesná smrt je jistota pro každého. Fyzické tělo každého živého organismu podléhá po smrti rozkladu a vrací se do koloběhu prvků v přírodě.

Vlastnosti jedince mohou být předávány dalším generacím v podobě genetické informace. Učení různých náboženství o posmrtném životě, věčnosti a nesmrtelnosti duše jsou mnohdy považována za příběhy pro lidi nevzdělané, nebo za zcela nerealistický únik před krutou a jistou realitou. Tento názor přetrvával velice dlouho, především v dřívější době. V současnosti se již více lidí vydává směrem poznání a hledání pravdy života po životě a snaží se vytvořit si pro sebe představu, která mu nejlépe vyhovuje.

Otázkami, co je smrt a s jakým prožitím a vědomím odchází člověk z tohoto světa, zda existuje další život po smrti nebo vše končí tím, že „prach jsi a v prach se obrátíš“, se patrně zabývali lidé po celou dobu existence lidstva na Zemi. Podle oboru na který bychom se s touto problematikou obrátili, by se lišili i jednotlivé názory a odpovědi, např. orientální filozofie, freudovskou psychoanalýzu, Jungovu psychologii náboženské zkušenosti, na hlubinnou nebo transpersonální psychologii a především na všechna velká světová náboženství (Pavlatová, 2001). Lidé všude na světě došli k závěrům, že fyzické tělo *něco* při jeho smrti opouští. Křesťané zpravidla nazývají toto něco duší, buddhisté hovoří o nejnítěrnějším vědomí. Duše pozoruje vlastní fyzické tělo i lidi v jeho okolí a pohybuje se volně v prostoru. Vnímá, vidí i slyší reakce lidí v okolí svého fyzického těla. V průběhu umírání člověk prožívá a hodnotí celý svůj život. Jeho vědomím proudí mnoho zapomenutých zážitků. Duchovně pokročilí lidé spojují zkušenost opuštění fyzického těla s pocitem uvolnění a osvobození. Často hovoří o průchodu temným tunelem

s jasným světlem na jeho konci. Mnohdy popisují svoje setkání s dávno zemřelými blízkými nebo i s bytostmi z jiných světů. Pociťují příliv štěstí, radosti a lásky.

Člověk, který pozná svoji duchovní přirozenost, nalezne vědomí nesmrtelnosti uprostřed smrtelnosti. Pochopí význam morálních principů, které lidem sdělují všechna světová náboženství. Naučí se chápat moudrost odpuštění a soucítění. Ať pak trpí jakýmikoliv neduhy, které stáří a nemoci s sebou přinášejí, je vnitřně šťasten. Duchovní myšlení je mostem pro rychlý a bezpečný přechod na druhý břeh života.

Všichni lidé touží zemřít v míru a klidu. Názor každého člověka na tuto fázi života je zjevně ovlivněn jeho výchovou, vzděláním a životními zkušenostmi.

Domnívám se, že v současné době nikdo nemá právo soudit pravdivost nabízených výpovědí. Stejně tak, jako může kdokoli diskutovat s názory katolického kněze, židovského rabína, umělce, filozofa či lékaře, může si udělat sám svůj vlastní niterný názor na tuto problematiku, aby ji přijal ke své vnitřní spokojenosti, buď sám nebo s nápomocí kteréhokoli oboru či náboženství.

Všechna tato slova asi nejlépe vystihuje tradiční buddhistická povídka o matce, která hledala lék pro své zemřelé dítě až ji někdo poslal k Buddhovi. Ten ji řekl, že ji pomůže, ale musí přinést sezamové semínko z domu, kde nikdo nezemřel. Poté když obcházela domy a zjistila, že všude doléhá smutek ze smrti někoho milovaného si uvědomila své sobectví a vědomí, že smrt je společná všem a pohřbila své dítě v lese.

Budha ji přivítal těmito slovy: „Život smrtelníků v tomto světě je krátký a plný bolesti. Není způsob, jak by se ti, kdo se narodili, mohli vyhnout smrti. Po stáří přichází smrt – taková je povaha živých bytostí. Tak jako hrozí zralým plodům pád, jsou ti, kdo se narodili, v neustálém nebezpečí smrti. Život smrtelníků připomíná hliněné nádoby vyrobené hrnčičem, které jsou nakonec rozbity. Mladí i dospělí, hloupí i moudří, všichni jsou v moci smrti, všichni jí podléhají. Z těch, kdo podlehli smrti a opouštějí zdejší život, otec nemůže zachránit syna, ani příbuzný své příbuzné. Svět je postižen smrtí, proto moudří netruchlí, neboť znají jeho zákonitosti. Ať si lidé myslí o budoucnosti cokoli, je poté často jiná a jejich zklamání je velké. Tak to na světě chodí. Ani nářkem ani rmoucením nikdo nezíská klid myslí, právě naopak, jeho bolest bude tím větší a tělo bude trpět. Onemocní, ale mrtvým svým nářkem život nevrátí. Lidé odcházejí a jejich osud po smrti závisí na jejich skutcích, i když člověk žije sto či více let, bude nakonec oddělen od svých příbuzných a života v tomto světě. Ten, kdo hledá mír, by se měl

zbavit šípu v podobě nářku, stesku a zármutku. Když se smíří, dosáhne klidu myslí. Ten, kdo překonal veškerý zármutek, bude požehnaný.“

Otázka smrti se týká všech živých bytostí na tomto světě, jak již bylo řečeno v předchozím textu. V podrobnějším úhlu pohledu se otázka smrti týká především dvou skupin lidí. V první řadě lidí, kteří trpí nevléčitelnou chorobou a uvědomují si blízkost smrti a strach z umírání. To se týká lidí bez omezení věku, proto vnímání smrti u této skupiny je velice rozdílné. Jinak vnímá smrt dítě, které umírá například na leukémii a nedokáže si racionálně uvědomit celou situaci, jinak dospělý, který si již plně uvědomuje konečnost svého života, své životní poutě a jinak bude vnímat smrt starý člověk, který má již většinu života za sebou a podstatu umírání a smrti pocítuje již déle. Všechny skupiny mají společnou jednu jedinou věc a to, že vnímání smrti je individuální, nezávislé na věku a pohlaví, je dáno výchovou, zkušenostmi a vnitřním založením každého jednotlivce. Ať je to člověk mladý či starý, někdo je schopen přijmout otázku smrti jako součást života a někdo není schopen se s ní smířit ani na prahu vysokého stáří. Jaké pocity se člověku vybaví řekne-li se slovo smrt? Pro velmi trpící nevléčitelně nemocné lidi je vysvobozením z bolesti, vykoupením z utrpení. Vždy pokud ji budeme chtít nějak pojmenovat, citově zabarvit, vždy bude toto hodnocení subjektivním pohledem. Smrt je prostě ukončením pozemské existence, to je jediné vyjádření, které můžeme použít a proti kterému nemůže být žádná výtku. Všichni o ni přemýšlíme. Naše úvahy ovlivňují veškeré dostupné informace od náboženství až po vědecký výzkum. Převalujeme, zkoumáme, porovnáváme je s vlastními zkušenostmi, něco vyplivneme jako naprosto nestravitelné, něco lačně spolkneme, i když s jistými pochybnostmi, něco přijmeme bez výhrad. Každý podle vlastní povahy a duchovní úrovně. Přes všechny načerpané vědomosti, když večer ulehne do postele, zhasneme a přikryjeme se peřinou, uvědomíme si najednou, že stejně máme ze smrti strach. Ze smrti nebo z neznáma? Naše obavy jsou ještě posilovány jakýmsi celospolečenským popíráním smrti. Od starověku až do nedávna byla smrt stejně jako zrození běžnou součástí životních událostí. Obojí se odehrávalo v rodinném kruhu, uprostřed blízkých a milovaných lidí. Avšak v době průmyslového rozmachu civilizované společnosti a velkých objevů v oborech fyziky, chemie a medicíny, se lidstvo začalo zabývat především materiálními pojmy a duchovní vytlačilo na okraj. Najednou se zdálo být naprosto jasné, jak vzniká a funguje neživá hmota, jaké kombinace chemických látek a

procesů probíhají v živých organismech, co produkují mozkové hemisféry, vše se dalo spočítat, zvážit, změřit...Materiálně ovládlo většinu lidí a duchovno bylo degradováno a potlačeno. Toto období trvalo naštěstí krátkou dobu v poměru k existenci lidstva, neboť většina lidí není schopna přijmout nesmyslnost materialismu.

Lidé si svou smrt vždy uvědomovali. Všechny mytologie a všechna náboženství se smrtí zabývají, především ve smyslu, co bylo před a co bude po životě současném. Záměrem přesných definic o tom, co se stane s člověkem po smrti byla snaha ovlivnit kvalitu jeho života zde na zemi.

Křesťanství, židovství a islám mají společnou víru v jedno zrození a následnou odplatu po smrti. Hinduismus a buddhismus věří v několikeré převtělování – člověk se neustále v rychlém sledu vrací na zemi přitahován hmotou a smyslovými požitky. Život je pro něho škola a bude se vracet tak dlouho, dokud se nepoučí, že má očistit svou mysl a v momentě smrti svou křišťálově čistou energii přenést do jiné dimenze. Lze tedy dojít k závěru, že energie (duše), která ovládá naše tělo, je nesmrtelná. Jako každá energie se může přetvářet, ale nemůže zmizet. I toto tvrzení je však dosud předmětem víry. Myslím si, že na světě neexistuje člověk, který by se otázkou smrti nikdy za celý svůj život nezabýval. Každý jsme jedinečnou osobností, a tudíž máme právo i na svůj individuální názor. Ať už věříme v cokoliv, máme právě jen víru, nikoliv jistotu. Ovšem z nejistoty pramení ten obrovský strach ze smrti, který je naším největším nepřítelem.

1 Přehled literatury

O problematice tohoto tématu lze najít mnoho dostupné literatury, ale každý náhled je velice specifický a záleží především na tom, jak chceme toto téma zpracovat, co vše do něho chceme zahrnout. Je možné zastavit se u jedné problematiky a zpracovat na toto téma celou práci. A to z toho důvodu, že téma “Člověk, duše a smrt” je natolik specifické, že úhel pohledu je opravdu velice širokospektrý. Chtěla jsem zpracovat toto téma poněkud komplexněji, proto jsem zvolila metodu náhledu na tuto problematiku z více stran. Ze strany významných filozofů, odborníků, ale i obyčejných lidí, kterých se tato problematika dotýká, nebo se s ní setkaly natolik zblízka, že mohou přinést velice cenné informace a zážitky.

Při výběru literatury jsem se ve většině případů soustředila na odkazy předních odborníků v oblasti péče o umírající, nemocné a staré lidi, současně s názorem předních filozofů.

Literaturu jsem zvolila podle doporučených autorů od PhDr. Jany Jebavé. Většina literatury, kterou jsem měla k dispozici, byla zapůjčena v Městské knihovně v Praze a také v lékařské knihovně LF UK v Praze.

2 Cíle a úkoly práce

2.1. Cíle práce

Cílem diplomové práce bylo předložit ucelený pohled na problematiku osobnosti člověka, smrti a s ní souvisejících témat.

Teoretická část by měla být souhrnem názorů jednotlivých filozofů, odborníků a náboženství na člověka jako na ucelenou bytost. Práce se zaměřuje především na období stáří, které se nejvíce dotýká problematiky smrti.

Experimentální část by měla soužit jako náhled do života starých lidí a shrnutí jejich názorů na vnímání svého vlastního stáří, s ním souvisejících problémů a vnímání smrti jako konečné součásti každého lidského života.

2.2 Úkoly teoretické části

- Zpracovat doporučenou a dostupnou literaturu k danému tématu
- Podat ucelený přehled dané problematiky

2.3. Úkoly experimentální části

- Na základě studia doporučené literatury a dalších odborných pramenů vytvořit ucelený pohled vnímání stáří a smrti současných seniorů.
- Sestavit vhodnou anketu v závislosti k mentálnímu věku dotazovaných respondentů
- Sestavit vhodnou anketu v závislosti na zdravotní stav dotazovaných respondentů
- Provést pilotní průzkum na malé skupině respondentů
- Uskutečnit vlastní průzkum v domovech důchodců
- Statisticky zpracovat a setřídít sebraná data
- Zhodnotit výsledky ankety

2.4. Základní otázky studie

1. Jaký vliv má náboženství na problematiku vnímání smrti a umírání?
2. Jaký je postoj seniorů k otázce vlastní smrti a strachu z umírání?
3. Jaký je názor dotázaných respondentů na eutanazii (dobrovolnou asistovanou smrt) v případě nevléčitelné nemoci nebo těžké invalidity?
4. Jaký je názor dotázaných respondentů na suicidium (sebevraždu) v případě nevléčitelné nemoci nebo těžké invalidity?

3 Hypotézy

H 1: Předpokládáme, že vliv náboženství má velký vliv na problematiku vnímání smrti a umírání, především v souvislosti s postojem k názoru na život po životě.

H 2: Předpokládáme, že postoj seniorů k otázce vlastní smrti a umírání bude většinou smířlivý, v souvislosti s vysokým stářím respondentů a jejich přijutím smrti jako součástí konečné fáze života člověka.

H 3: Předpokládáme, že názor dotazovaných respondentů na eutanazii bude především záviset na jejich náboženském vyznání a s ním souvisejícím náhledem na tuto problematiku.

H 4: Předpokládáme, že v problematice sebevraždy bude názor respondentů podobný jako v předešlé problematice týkající se eutanazie.

4 Teoretická část

4.1. Vymezení pojmu duše a duch

Motto:

*„Duch se nikdy nenarodil.
Duch nikdy neumře.
Duch existuje pořád.
Konec a začátek jsou sny.
Nesmrtelný a beze změny, duch žije věčně.
Smrt se jej vůbec netýká.“*

BHAGAVADGÍTA

„Smrt není nic víc než stěhování duše z tohoto světa do jiného.“

PLATÓN

Abychom mohli dále pokračovat v názoru jednotlivých filozofů a náboženství pohledem na tělo člověka a jeho duši, musíme vymezit definici duše a ducha, protože se domnívám, že tyto dimenze nejsou plně vysvětleny a rozlišeny.

Abychom lépe pochopili své vnitřní „já“, zahrneme na začátek rozdělení tří úrovní bytí jednoduchý diagram (Dass, 2000).

Diagram:

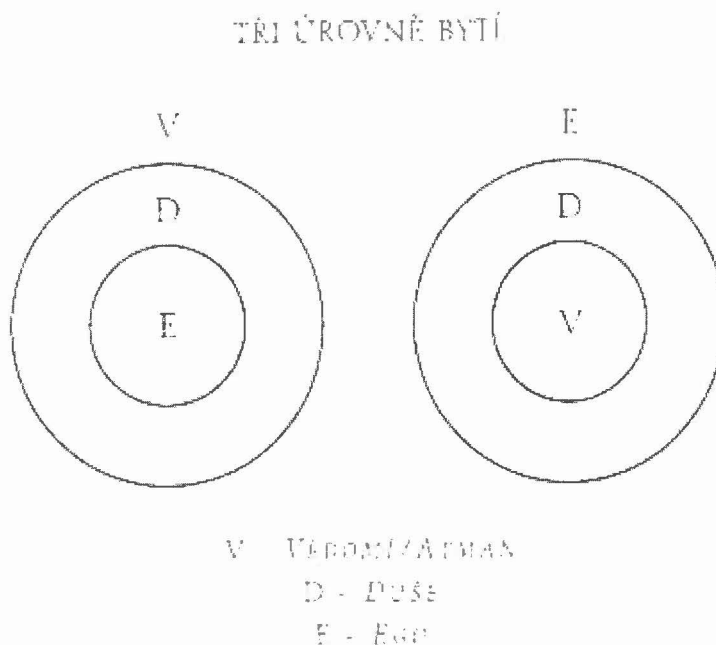

Diagram znázorňuje náš obvyklý přístup k tomuto světu: já především. Sféra ega zahrnuje všechno, co vnímáme jako „své já“ v psychofyzické rovině: své hmotné tělo, svou osobnost, slávu, pověst, majetek, emoce a myšlenkové struktury v mysli, které nám umožňují fungovat ve světě. Naše ego se skládá z toho, co si myslíme, že jsme: tělo a mysl určitého stáří, naše touhy a názory. Toto ego vidí ve světě jen další ega, neboli odděleně, smyslové entity, a přijímá jako svůj operační systém pouze to, co lze vědecky vysvětlit. Ego je však jen nepatrnou částí vědomí, jak je zřejmé z diagramu. Za egem je duše. Duše je na světě proto, aby se učila, a všechny problémy stárnutí jsou příležitostmi k učení. Pro ego je vrcholem života postavení, kterého dosáhneme ve stáří. Pro duši je vrcholem života neustálé učení. Když do své představy o nás samých zahrneme svou duši, způsobíme tím významnou změnu ve svém vědomí, neboť se osvobodíme od svého malého egoistického já. Žijeme-li na duchovní úrovni, díváme se na své já zvenku. To nám umožňuje pozorovat své tělo a mysl objektivně. Uvědomíme si, že jsme duchovní bytosti, které nejsou totožné s utrpením na úrovni těla a mysli. Jako vlna není celý oceán, duše nezahrnuje celé vědomí. Za úrovní duše leží podstata bytí, která je v diagramu nazývána vědomím. Vědomí je uvězněno v konstrukcích ega. Zatímco duše a ego jsou uvnitř kruhu vědomí, vědomí nemá žádnou vnější hranici, neboť je nekonečné. Ego a duše jsou neoddělitelnou součástí vědomí, zatímco vědomí je podstatou všeho, čím jsme. Tento skok od já k vědomí je pro ego velmi obtížný. Představuje mystické spojení, jež prožívají světci a popisují básníci. Ego je to, co stárne a umírá. Ego je smrtelné, ale svou smrt si neumí představit. Když si ego myslí, že umírá, mylně se ztotožňuje s celkem – tělem, duší a vědomím. Vědomí existuje mimo čas a racionální chápání. Je to podstata bytí.

Ve vysvětlení jednotlivých úrovní lidského bytí budeme pokračovat od jednoduššího k složitějšímu vysvětlení, abychom toto rozdělení mohli lépe pochopit.

„Zoufalství je nemoc v duchu, v lidském já, a může být trojí: zoufalství, kdy si neuvědomujeme vlastní já, zoufalství, kdy nechceme být sami sebou, a zoufalství, kdy chceme být sami sebou“ (Kierkegaard, 1993).

Člověk je duch. Co je však duch? Duch je „já“. Ale co je „já“? Člověk je syntéza nekonečna a konečna, časnosti a věčnosti, svobody a nutnosti, zkrátka syntéza. Syntéza je poměr mezi dvěma. Avšak takto ještě člověk žádným já není. Takto je v definici duše

poměr mezi duší a tělem poměrem. Je-li však poměr v poměru k sobě samému, pak je tento poměr něco třetího a pozitivního, a to je člověkově já.

K problému vztahu těla a duše se vztahují také následující tři hypotézy (Lorenz, 1997). Nikdo nepochybuje o tom, že existují těsné vztahy mezi určitými procesy v našem těle a formou, v níž je prožíváme. Fyziologické děje lze považovat za příčinu prožitků a lze předpokládat, že tyto prožitky pak zpětně působí na dění fyziologické. Ani ten nejpodrobnější výzkum fyziologických procesů (zvláště nervových a mozkových) nás nemůže přivést k bližšímu porozumění vztahu mezi tělem a duší. Nikdo nepopírá, že všechny prožitkové procesy jsou provázeny nervofyziologickým děním, toto tvrzení však nelze v žádném případě obrátit. Na druhé straně nám sebezpozorování říká, že máme velice často nezpochybnitelné a kvalitativně nezaměnitelné subjektivní prožitky, které – pokud dnes víme – nekorelují s objektivním a měřitelným fyziologickým děním. Že má i nejprchavější myšlenka, nejjemnější závan citu fyziologickou paralelu, to se dokázat nedá. Známe však všechny přechody od takovýchto „jen duševních“ procesů i od takových, u nichž je fyziologický korelát jednoznačně prokazatelný. Podobenství vyjádřené termínem psychofyzický paralelismus kulhá tedy v dvojím ohledu: existují nervofyziologické procesy bez patrného psychického korelátu a naopak existují subjektivní procesy, jejichž fyziologický korelát není prokazatelný. Je velice dobře možné, že tak jemné a nízké nízkooenergetické fyziologické procesy nebudou prokazatelné nikdy. Další možný postoj k problematice vztahu mezi tělem a duší se zakládá na předpokladu, že tělo a duše, fyziologické a emocionální dění jsou prostě toutéž skutečností, a že obojí – hmotu i energii poznáváme dvěma nezávislými a nesouměřitelnými způsoby. Dělicí zeď, která je vedena mezi objektivními fyziologickými procesy a prožíváním, existuje zde kupodivu jen pro náš rozum a ne pro náš cit.

Duše je mnohem starší než lidský duch. Kdy vznikla duše, subjektivní prožívání, nevíme. Každý člověk, který zná vyšší zvířata, ví, že jejich prožívání, jejich „emoce“ jsou s našimi spřízněny. Pes má duši, která se té mé téměř rovná, dokonce ji bezpodmínečnou schopností lásky pravděpodobně předčí, ducha však ve zde definovaném smyslu žádné zvíře nemá, nelze o něm hovořit ani u psů, ani u člověku příbuzensky nejbližších antropoidů.

Lidský duch, který byl vytvořen pojmovým myšlením, syntaktickou řečí a na jejich základě vznikající dědičností tradičního vědění, se vyvíjí mnohokrát rychleji než duše. V důsledku toho mění člověk vlastní prostředí velice často ke svému i k jeho neprospěchu. Je odhodlán zničit životní pospolitost Země, na níž a díky které žije, a tím spáchat sebevraždu.

Rychlost, jakou se lidský duch mění a jakou člověk svou technologií činí z vlastního prostředí něco zcela jiného, než čím kdy bylo, je tak velká, že ve srovnání s ní znamená chod fylogenetického vývoje prakticky stání na místě. Lidská duše zůstala od vzniku lidské kultury v podstatě stejná, neudivuje, že na ni kultura velice často klade nesplnitelné nároky. Sama kultura vytvořila normy lidského chování, které mohou v jistém smyslu nahrazovat vrozené programy chování a jako stabilizující, konzervativní faktory čelit příliš překotnému vývoji. Existují tradicí určené požadavky na chování, příkazy, které se člověku staly „druhou přírodou“. Kulturní a civilizační svěřací kazajka, v níž dnes lidstvo vězí, je stále těsnější. Lidský duch se stal prostřednictvím technokracie odpůrcem života vůbec, a tím také lidské duše.

Jako poslední srovnání pro odlišení lidské duše a ducha, uvedeme názor nejsložitější, který se snaží proniknout do této problematiky nejhluběji a pojmut ji nejuceleněji ve své pravé podstatě.

Co je duchovno, resp.co je duch? Jak se liší od duševna, resp.duše? Jakou roli hraje v těchto reflexích rozum či mysl? Stejně jako v jiných problematikách zmapovala naznačený terén nemálo výrazně už antika. Konkrétně pak narazil na náš problém nejsilněji Aristoteles. Podobně jako Platón sice lokalizuje „to nejvyšší“ v člověku dovnitř stupňovité (totiž trojdílné) duše, a označuje „to“ jako duši rozumovou (psyché logiké či dianoétiké) – na rozdíl od něj si však „vypočítal“, že součástí této složky musí být i cosi jinorodého, co nelze zcela vřadit do systému fysis a srostliny duše a těla. „Jen duchu (nús) v jeho činné formě se přiznává nepomíjejícnost, není smíšen s tělem a vchází do člověka zvenčí. Podobně (pokud jde o nepomíjejícnost) ve spise „O duši (De anima) říká:“zdá se, že (nús) je jiný druh duše a jenom ten se může oddělovati jako něco věčného od pomíjivého.“ Zde jej tedy lokalizuje někam až na „hranu“ duše (či coby „druhou“ duši?), nepochybně na tu část odvrácenou od těla.

Vedle antiky ovlivnil podstatně analyzované téma i proud hebrejsko-křesťanský. Na rozdíl od zúženého pojetí některých církví, chápajících člověka jako dvousložkovou,

totiž tělesno-duševní bytost, vypovídá biblický pramen celkem jednoznačně o bytosti trojsložkové, kde funguje v člověku vedle těla a duše i DUCH, hebrejsky *ruach* či *nešama* a řecky *pneuma*. Hebrejské „ruach“ i „nešama“ mají význam vnější (totiž božské) síly s konotacemi vítr, dech či určitá nadpřirozená moc, které mohou být „vlozeny“ do živých bytostí. V případě „vdechnutí vzduchu“ do živé bytosti (zvíře i člověk) pak fungoval *ruach* jako životní síla či princip života (tím se stal „přirozeným“). Lidský, Bohem vdechnutý *ruach* tak víceméně splýval s výrazem pro DUŠI – *nefeš*.

Určitá nejednoznačnost i napětí a polarity mezi jednotlivými složkami člověka prolínají i Nový zákon – často je k jednoznačnosti třeba doplnit adjektivum (duch Boží či svatý – lidský duch – ďábelský duch apod.). Přes propojenost duchovně duševního v člověku však zřejmě hranice mezi nimi nebyla zcela zrušena a ony základní ingredience se nikdy nesměšly zúplna.

Tyto dvě myšlenkové linie ovlivňují myšlení (minimálně) Západu dodnes a představují dvě možná paradigmatu úvah o DUCHU. Těžiště dnešních „variací na dané téma“ je centrováno kolem (novověkého) pojmu VĚDOMÍ a posunulo se více k diskursu (meta) psychologickému. Zde je z našeho aspektu zajímavý stále frekventovanější pojem nadvědomí. Objevuje se přehršle definic, či spíše charakteristik:

- * jde o podstatu našeho vnitřního JÁ;
- * jde o to božské v nás či o „přátelství s Bohem“;
- * je to stav vědomí, kdy je prožívána Jednota;
- * spolu s podvědomím a vědomím dotváří transcendentní jednotu *totálního* vědomí;
- * spolu s podvědomím je součástí nevědomí

Dědicové hebrejsko-křesťanské linie či esoterická hnutí lokalizují dnes „ducha“ nejčastěji do našich „srdcí“ (často jako jakýsi „orgán pro nadmyslno“) nebo bez konkrétní topiky jako svědomí, či do „srdcí“ nějakého náboženství, kultury nebo morálního systému; podle jiných je „vetkán do osnovy naší existence“ či je „otiskem primární inteligence světa“; pro mnohé je samozřejmě přímo boží vůlí či myslí, ovlivňující člověka zvnějšku.

Z této sféry je zajímavá reprezentace východního myšlení v pojmu *samádhi* jeho

charakteristika:

- * jde o vyšší stav vědomí člověka;
- * nelze jej ztotožňovat s jevy jako extáze, zjevení, magické vyvolávání, tzv. šestý smysl či spiritismus;
- * mizí zde dualita subjektu a objektu;
- * má potenci vyjevit pravdu;
- * je prožívána Jednota – bez jakékoli duality.

Podle Z. Bašného (ústní sdělení) jde o stav vyššího vědomí, v němž mizí rozdíl mezi jednajícím a objektem, k němuž je zaměřen, o stav, který možno považovat též za kontemplaci (Bednář, 2005).

4.2. Člověk pohledem filozofů

V následujícím oddíle bychom se měli seznámit s problematikou lidské bytosti tak, jak ji vnímají významné osobnosti z oblasti filozofie. Každý filozof má svůj jedinečný pohled na život člověka, každého oslovuje odlišná problematika náhledu na svět, ale v konečném vyznění všech těchto jedinečných osobností pocítujeme souznění a nalézáme společnou myšlenku života jako nesmírného daru, který je každému dán a záleží na jednotlivci, jak s tímto darem naloží.

4.2.1. Arthur Schopenhauer

Musíme mít stále na paměti, že dnešní den přichází jen jednou a pak už nikdy. Ale my se domníváme, že přijde zítra zas, ale zítřek je jiný den, který také přijde jen jednou. Zapomínáme, že každý den je integrující, a proto nenahraditelná část života, a myslíme, že je v něm obsažen jako individua v celku. Také bychom si cenili a užívali přítomnosti lépe, kdybychom si byli v dobrých a zdravých dnech vědomi sebe, tak jako nám v nemoci nebo v zármutku vzpomínka připomíná každou bezbolestnou hodinu jako ztracený ráj. Ale my prožíváme své krásné dny, aniž je pozorujeme, teprve když nastanou špatné, toužíme po oněch zpátky.

Pravý hluboký mír srdce a dokonalý duševní klid je vedle zdraví nejvyšším pozemským statkem, jenž se najde jenom v samotě a jako trvalá nálada jenom v nejhlubší odloučenosti (Schopenhauer, 1992).

4.2.2. *Svět jako vůle a představa*

S výjimkou člověka nediví se žádný tvor své vlastní existenci, nýbrž všem je to tak docela samozřejmé, že toho vůbec nepozorují. Z klidného pohledu zvířat promlouvá ještě moudrost přírody, protože u nich se vůle a intelekt ještě nerozešly natolik, aby se sobě musely divit, když se setkají. Protože vůle je věc o sobě, vnitřní obsah, podstata světa, život, viditelný svět, jev však jenom zrcadlo vůle: proto bude jev provázet vůli tak nerozlučně jako tělo jeho stín. A bude-li tu vůle, bude tu také život, svět. Vůle k životu má tedy život jistý, a pokud jsme naplněni životní vůlí, nemusíme se strachovat o své bytí ani při pohledu na smrt. Zajisté vidíme individuum vznikat a zanikat: avšak individuum jest jenom jev, je tu jenom pro poznání zajaté větou o důvodu, principem individuationis, pro tyto ovšem přijímá svůj život darem – vzchází z ničeho, ztrácí pak smrtí tento dar a vrací se v nic. My právě však chceme pozorovat život filozoficky, to znamená podle jeho idejí, a tu pak poznáme, že se zrození a smrt netýkají ani vůle, věci o sobě ve všech jevech, ani subjektu poznání, diváka všech jevů. Narození a smrt právě patří k jevům vůle, tedy k životu a jest pro něj podstatné, že se ztvárňuje v individuích, jež vznikají a zanikají jako prchavé, ve formě času vystupující jevy toho, co o sobě času nezná, avšak musí se ztvárňovat právě tímto zmíněným způsobem, aby objektivovalo svou vlastní bytost. Narození a smrt patří k životu stejným způsobem a udržují si navzájem rovnováhu jako souvztažné podmínky, nebo, milujeme-li snad tento výraz, jako póly všeho životního jevu. Celá příroda je jevem a také naplněním vůle k životu. Formou tohoto jevu je čas, prostor a kauzalita, jejich prostřednictvím však individuace, jež to přináší s sebou, že individuum musí vznikat a zanikat, což se však dotýká tak málo vůle k životu, mezi jehož jevy je také individuum jenom jednotlivý případ nebo druh, jako nedojímá smrt jednoho individua přírodu jako celek. Čas se podobá nezadržitelnému proudu a přítomnost skále, o níž se tříští, avšak nestrhává ji s sebou.

Nemusíme bádát po minulosti před životem, ani po budoucnosti po smrti: spíše jest nám uzнат přítomnost za jedinou formu, v níž se sobě zjevuje vůle. Koho tedy uspokojuje život, jaký jest, kdo jej v každém směru schvaluje, ten jej může s důvěrou považovat za nekonečný a zaklít strach ze smrti jako klam, jenž mu našeptává nepřístojný strach, že by mohl kdy pozbyt přítomnosti. Pro objektivaci vůle je podstatná forma přítomnosti, jež jako neprostorový bod protíná čas oběma směry nekonečný a nepohnutě trvá, podobna stálému poledni bez chladného večera; jako žhne skutečné slunce bez přestání a klesá jenom zdánlivě do klína noci: tak, když se někdo bojí smrti, není tomu jinak, než kdybychom si mysleli, že slunce může večer naříkat: „Běda mi! Zapadám do věčné noci...“. Avšak také opačně: koho tíží břímě života, kdo si sice žádá život a souhlasí s ním, ale nenávidí jeho muka, a zvlášt' už nechce snášet těžký úděl, který připadl právě jemu: ten se nemůže od smrti nadít osvobození a nemůže se zachránit sebevraždou. Země se obrací ode dne k noci, individuum umírá, avšak slunce samo plane věčným polednem. Vůle k životu je si životem jista: forma života je přítomnost bez konce; stejně jako individua, jevy ideje, vznikají a zanikají v čase, podobny prchavým snům (Schopenhauer, 1993).

4.2.3. *Friedrich Nietzsche*

Pouze z nejhlubší potřeby jeho celkové přirozenosti, pouze z nejbolestnější touhy po uzdravení se mu otevírá nové poznání. Jak sám hrdě tvrdí „Co mne nezabíjí, činí mne silnějším“ (Soumrak model, Průpovědi a šípy,\$8) mrská sám sebe – nikoli sebevraždě, nikoli k smrti, nýbrž k horečkám a zraněním, jež tolik potřebuje. Tato lačnost bolesti se táhne celým Nietzscheovým vývojem jako jeho skutečný duchovní zdroj, nejvýstižněji to vyjádřil slovy: „Duch je život, jenž se sám zařezává do života: vlastním utrpením rozmnožuje své vědění – to jste nevěděli? A štěstí ducha znamená: být pomazán a slzami posvěcen jako obětní zvíře – to jste nevěděli? Vy znáte jen jiskru ducha: nevidíte však kovadlinu, jíž je, ani krutost jeho kladiva!“ (Tak pravil Zarathustra II,\$33) „Toto napětí duše v neštěstí - její zděšení při pohledu na onen strašlivý zmar, její vynalézavost a odvaha snášet, vydržet, vyložit a využít toto neštěstí a vše, co jí bylo darováno z hloubky, tajemství, masky, ducha, lstivosti i velikosti – nebylo jí to snad dáno v mukách, pod tvrdou disciplínou velkého utrpení?“ (Mimo dobro a zlo,\$225).

Stále znovu vystupují v tomto procesu do popředí dvě věci: za prvé úzká souvislost myšlenkového a duševního života v Nietzscheově bytosti, závislost jeho ducha na potřebách a hnutích jeho nitra. Potom však i ona zvláštnost, že z tak těsné sounáležitosti může povstávat stále nové utrpení, pokaždé je zapotřebí velkého žáru duše, má-li se dospět k nejvyšší čistotě, k jasnému světlu poznání – nikdy však nesmí tento žár vyzařovat jako blahodárné teplo, nýbrž musí zraňovat žhnoucími ohni a spalujícími plameny: i zde patří – jak to Nietzsche vyjadřuje – „utrpení k věci“. Neustále se v jeho myšlenkách prolíná duše a nutnost utrpení: „V poznávajícím žije duše, jež má nejdelší žebřík a je schopna sestoupit do největší hloubky, sama před sebou prchající, jež samu sebe dohání v širokém kruhu, nejmoudřejší duše, k níž nejsladším hlasem promlouvá bláznovství: sebe samu milující duše, v níž mají všechny věci svůj vlastní zdroj, zdroj své obnovy, příliv i odliv“ (Tak pravil Zarathustra III, §82).

„Člověk v sobě musí mít chaos, aby mohl zrodit tančící hvězdu“, tato Zarathustrova slova (I, §15) platí o duši, jež je zrozena k hvězdnému bytí, ke světlu jako svému nejvlastnějšímu bytostnému géniu, své nejvlastnější projasněnosti. Nietzsche to vylíčil pod názvem Světly druh stínu (Poutník a jeho stín, §258): „Hned vedle zcela nočního člověka zpravidla nacházíme světelnou duši, jež jako by s ním nějak souvisela. Je takřka negativním stínem, jež vrhá noční člověk.“ Jeho pohled na konečnost života asi nejlépe vystihují tato slova: „Konečný cíl i cestu, která k němu vede, je třeba hledat ve vystupňování života namísto v jeho vyhasnutí. Ale jakkoli se tato dvě citová pojetí problému bytí k sobě přibližují, nevyplývá z nich ještě, že dokonce i indický odvrát od života vlastně neusiluje o osvobození od života, nýbrž o vykoupení z nutnosti opakovaného snažení v průběhu putování duše. Není to nakonec nic jiného nežli jiná forma strachu ze smrti, jenž byl v ostatních náboženstvích motivem víry v nesmrtnost – je to strach, odstranitelný jednak pozvednutím se k životní věčnosti při naprosté identifikaci jednotlivce se silou a plností celku života, jednak odstraněním a rozpuštěním všech životních pudů, s nimiž se neoddělitelně spojuje smrt, vyhasnutí a zánik“ (Salomé, 1996).

4.2.4. *Martin Heidegger*

Základní dílo Martina Heideggera **Bytí a čas** nelze stručně parafrázovat tak, abychom porozuměli jeho podstatným myšlenkám. Také jazyk tohoto díla je velmi obtížný, nezbyvá tedy než odkázat na knihu samu. Zde můžeme pouze naznačit některé jeho myšlenky (Šimek, Špalek, 2003).

Martin Heidegger se zamýšlí nad tím, jak člověk jest jako ten, kdo je v rozhovoru s bytím, kdo se bytí dotazuje a sám se osvědčuje v tomto dotazování jako vytrvání a schopnost vydržet svoji konečnost, tj. bytí k smrti. Neboli člověk je jediné jsoouco, kterému v jeho bytí jde o toto bytí samo. Člověk není myslitelný jinak než jako bytí ve světě. Člověk není ve světě z vlastní vůle, je do světa vržen. Dále se ve svých myšlenkách pozastavuje nad úzkostí, která doprovází člověka v jeho bytí. Říká: „Úzkost je neurčitá, neuchopitelná, nemá předmět, který by ji vyvolával. V úzkosti dochází ke zpochybnění, ztracení smyslu, všeho čím člověk až dosud žil. To, z čeho je nám úzko, je bytí ve světě jako takové. Úzkost upozorňuje člověka, že jeho pobyt ve světě není definitivní, je ohrožen jak ztrátou předmětů, tak i ztrátou sebe sama. Úzkost upozorňuje člověka na jeho autentickou roli, na to, že nemůže žít jiný život než ten, do kterého byl vržen, a že má udělat něco pro jeho naplnění.“

Časové vymezení lidské existence definuje takto: „Časovost se odhaluje jako smysl autentické starosti, můžeme ji charakterizovat jako jednotu budoucnosti, bývalosti a současnosti.“ Teprve takto je lidská existence založena v časovosti, v zahrnutí současnosti, minulosti a budoucnosti v strukturovaný celek, ve kterém „ted“ je vysloveno jako jednota přicházejícího s očekávaným a všechny tři dimenze jsou podtrženy spolu. Pro žijícího člověka je charakteristická „stálá neuzavřenost“, neukončenost. Odstranění neukončenosti bytí znamená zánik bytí pobytu. A přece je smrt jaksi součástí života člověka. Život je vlastně od počátku stálé končení, smrt jako umírání, označuje Heidegger jako „bytí ke konci“, přičemž ujasnění jeho smyslu je to, o co jde.

„Smrt je způsob bytí, jež pobyt na sebe bere, jakmile jest. Smrt v nejširším slova smyslu je fenomén života, smrt není jakási očekávaná událost, nýbrž lidský život je bytí k smrti. Smrt se týká každého člověka přímo, není možné, aby někdo zemřel za něho. Jeho smrt je možnost moci tu již nebýt.“ Smrt tedy jest jako tajemství samotného bytí.

Ve smrti je tak shromážděna výsostná skrytost bytí. Až smrt ukáže, co znamená být smrtelný.

Důležité je i zjištění, že plné přijetí vlastní konečnosti nezahání člověka do samoty, ale naopak vede k většímu oceňování mezilidských vztahů a k úctě k druhým lidem.

4.3 Smysl lidského života

*„Dejte si co nejvíce práce s tím, abyste doopravdy ze všech sil žili,
smějte se jako ďábli, když se smějete, a rozhněváte-li se, hněvejte se dobře,
Dejte si práci být živí. Tak jako tak, dost brzy zemřete!“* WILLIAM SAROYAN

Z citací jednotlivých filozofů uvedených v předchozím oddíle můžeme vycházet i v dalších oddílech týkajících se smyslu lidského života, utrpení, nemoci, stáří, umírání a smrti. Především z toho důvodu, že tito významní filozofové ve svých myšlenkách zahrnují vše, co s těmito otázkami lidského života úzce souvisí. I když tyto myšlenky byly vytvořeny velice dávno, žádný pokrok a vývoj lidské existence je nezměnil, jádro lidského bytí zůstalo, zůstává a navždy zůstane stejné.

„Lidský úděl v sobě zahrnuje radost i smutek, zrození i zmar. Vítej zrození, smutek proživej s tím, že se dny radosti a pohody vrátí, ve smutku druhého tu radost a pohodu dej, svůj konec přijmi s pokorou takový, jaký je. ŽIJ!“ (Haškovcová, 1985).

Problém smyslu konečného lidského života je nejen obecně filozofický, ale především individuálně lidský. Dějiny filozofie jsou svědkem odvěkých lidských snah vyjádřit podstatu smysluplných cílů lidského života, každý jednotlivý člověk se v konkrétních podmínkách svého života, vědomě nebo nevědomě, snaží o totéž. V bolesti, nemoci, ve znamení blížící se smrti se problémy smyslu lidského života aktualizují. Čas...málo času. Čas je život. A každý z nás by měl vědět, že každý den bez bolesti, v tichu, den vzdálený bojům o prosté udržení biologického fungování vlastní lidské existence je den darovaný a šťastný. Plujeme všichni na lodičce života. Nikdo z nás neví, zda se ta bárka brzo nepřevrátí, nikdo z nás neví, jak daleko doplujeme. Pro život, pro ten, který žiješ, pro dny, které letí a které jsou spočteny, pro jejich dění, aktivitu a naplnění, poslouvej člověče, co se děje v situacích, kterým ani ty neujdeš.

4.3.1. *Vnímání dobra a zla*

Nejzákladnější poznání, které nám předkládá zrcadlo dějin je to, že při vši mnohotvárnosti lidství nemůžeme popřít základní sdílenou lidskou situaci. Jsme tvorové koneční, vědomí si své konečnosti a závislé na společenství svých bližních. Jsme zároveň tvorové s nedostatečným pudovým vybavením, kteří si potřebují vytvářet představy o smyslu žití a pravidlech soužití. K tomu jsme tvorové svobodní, kteří se svými představami mohou, leč nemusí řídit, a tudíž nesou za své konání odpovědnost. A ještě něco, jsme tvorové, kteří jsou schopni vnímat nejen jednotliviny, nýbrž i vztahy. Ať jsme jeden od druhého sebeodlišnější, náš pospolitý život je důkazem, že sdílíme nejméně toto společné lidství: základem našeho žití je představa o smyslu života, představa dobra a zla. Smyslem naší konečnosti může být to, že naplnění života nemůžeme hledat v tomto proměnlivém čase a prostoru, že je musíme hledat ve věčnosti. Byli o tom přesvědčeni staří Egypťané i naši středověcí předkové. Či snad je smyslem naší konečnosti krása, dobro a uznání společenstvím svých bližních, jak to chápali Řekové a jejich renesanční pokračovatelé? Či snad je jím služba Bohu všemohoucímu, jak život chápali Izraelité a jejich puritánští dědicové? Jen jedno je jisté: neredukovatelná mnohotvárnost lidství. Není možné najít jeden jednoznačný výklad, o kterém bychom mohli prohlašovat, že je platný pro všechny, vždy a všude. Nejzákladnějším lidským poznáním je, že člověk může dosáhnout naplnění svého života jen tím, že se o ně nestará přímo, ale že svůj život zasvětil úsilí o to, co je dobré, pravdivé, krásné. Všechno ostatní bude mu přidáno. A třeba ne. Jenže na tom nezáleží.“ Záleží na tom naplnit svůj život úsilím o něco, co má cenu o sobě. Tak tomu bylo od počátku světa, tak tomu je i dnes. Dějiny mění šat, ne však podstatu” (Kohák, 1993).

4.4 *Jednotlivá náboženství a vnímání smrti*

„Tak jako vtělená duše souvisle přechází v tomto těle z dětství do mládí a stáří, přechází také v čase smrti do jiného těla. Moudrý člověk z této změny není zmatený.“

BHAGAVADGÍTA

Z pohledu historického vývoje se pohled na smrt měnil a vyvíjel, postupoval ruku v ruce s lidskou individualizací. Pro primitiva nemá v sobě skutečnost přežití v celku skupiny absolutně nic paradoxního a také nic radostného. U těchto národů je bázeň před mrtvými daleko větší než strach před smrtí. Lidé se bojí mrtvých, jejich duševní síly, dokud ještě není znovu inkarnována, jako ohrožujících bytostí, skrývajících se nablízku. Vidí v nich možná strašidla, která je nutno usmířit a očarovat rity a oběťmi, zejména proto, aby nemohla škodit. Vyšší náboženství, která slibují vítězství nad smrtí, se nikdy neobracejí na národy, které by očekávaly po smrti pouhé nic. Vždycky předpokládají určité formy víry v nějaký způsob přežívání.

4.4.1. *Křesťanství, židovství a islám*

Křesťanství, židovství a islám jsou tři náboženství, která mají společnou myšlenku, že se člověk ocitá na světě pouze jednou. Judaistické učení a islám vedou lidi k dobrým skutkům za vidinou ztraceného ráje. Avšak křesťanství nabízí pečlivě vymezené nebe, očistec a peklo. Nebe stejně jako peklo je stav duše, která žije posmrtný život v klidné blaženosti, nebo trpí prázdnotou bez lásky. Očistec je jakousi čekárnou na nebe, protože úplné dokonalosti dosáhne málokdo, pokud vůbec někdo, a pokud se od nás vůbec žádá. Kromě již popsaného mají tato náboženství ještě další jednotící prvek – lásku k Bohu, k sobě samému a k bližnímu, což je mnohem větším přínosem než různé verze a očekávání, co se stane po naší smrti.

4.4.2. *Křesťanství a buddhismus*

Obsahem křesťanského pojetí přežití, pokud je chápeme v jeho vztahu k ontologické kategorii věčnosti, je definitivní vytržení z pozemského času, z pozemských proměn, z pozemského dění, které v sobě obsahují smrt. Také zde se jednotlivec cítí být stejně zachráněn z proudu plození. Kristus však slibuje narození, po němž už nemůže následovat smrt. Buddha slibuje smrt, po níž už nemůže následovat narození a jen proto ani nová smrt. Křesťanství je *nejvyšším přijetím života*, vítězícího nad smrtí. Buddhismus je popřením života právě pro skutečnost smrti. Tak předpokládá buddhismus bráhmanskou víru, podle níž je zřetězení zrodu a úmrtí nezrušitelné, protože je vlastní

samotné podstatě bytí. Křesťanství zase ze své strany předpokládá židovskou víru, podle níž je takové zřetězení teprve důsledkem události hříchu a tak může být – jak tomu pak křesťanství bude učit – zlomeno zrozením nového druhu, totiž zásahem božské milosti, která je schopna nad hříchem i nad smrtí tímž aktem zvítězit a tím je zrušit (Landsberg, 1990).

4.4.3. Základní myšlenka východních filozofií

Na rozdíl od ostatních náboženství tvoří základ východních filozofií duše (vědomí), která se neustále vrací do fyzického života (reinkarnace – převtělování) z důvodu karmy (příčina – následek). Jakmile připustíme koncepci převtělování a karmu, je zcela jasné, proč má každý člověk odlišné životní podmínky, které se jeví tak nelogické v případě tvrzení, že bychom žili pouze jeden jediný život. Tělesnou schránku, místo narození, schopnosti apod. máme takové, jaké jsme si „vysloužili“ v minulém životě. Tato filozofie je společná pro hinduismus, buddhismus, tibetský buddhismus a taoismus. Jedná se o víry a náboženství, která kladou největší důraz na popření vlastního ega, na osvobození se od lpění na materiálních a pomíjivých věcech, mezi které patří i tělo s jeho smyslovými touhami. Než se staneme lidmi, procházíme stále složitějšími hmotnými formami do lidské podoby. V momentě, kdy se duše poprvé ocitne v lidském těle, automatický proces končí, protože si je už schopna uvědomit vlastní ego, čímž získává i svobodnou vůli a odpovědnost za své činy. Některé východní filozofie připouštějí návrat duše do nižší formy života – do těla živočicha, v nejhorším případě až na nejmenší hmotné prvky – jako trest za velmi zlé chování. Umírání a smrt prezentuje východní filozofie jako naprosto přirozenou součást života, která je prostudovaná do takových detailů, k jakým žádná jiná náboženství nedospěla. Samotný moment smrti je tolik důležitý proto, že poskytuje výjimečnou příležitost uniknout ze stále se opakujícího cyklu zrození a smrti. Proto je také nutné se již za života smrti zabývat a na onen okamžik se připravovat pravidelným cvičením.

Všechna náboženství nám nabízejí společnou myšlenku – totiž nalezení odpovědi pro otázku umírání a smrti tak, aby uspokojila každého jednotlivce. Aby každý člověk našel odpověď na složitou otázku umírání, strachu ze smrti a tato odpověď mu umožnila klidnou mysl bez trápení nad otázkou konečnosti lidského bytí.

5 Člověk a psychologie

V tomto oddíle se pokusíme podívat na osobnost člověka pohledem psychologie, odlišným pohledem než doposud, racionálně podloženými fakty ve vývoji lidské osobnosti od narození po smrt.

5.1 Geneze osobnosti

Osobností se člověk nerodí, nýbrž se jí stává, a to v době, kdy se u něho, v raném dětství, utváří specificky lidská forma organizace a fungování psychiky. To je v období vzniku sociálního já, z něhož se postupně vytváří sebepojetí: z vědomí já vzniká pojetí vlastního já (ego), které není už jen zážitkovou strukturou, ale organizačním a dynamickým činitelem. Pojem ego vyjadřuje dvojí: 1. obraz sebe sama, sebepojetí (představy, smýšlení, které si jedinec vytváří o sobě samém, a pocity, které s tím souvisejí), 2. zvláštní psychický „aparát“, který vyjadřuje nejvyšší úroveň integrace osobnosti a je činitelem specificky lidské organizace duševního života a jeho dynamiky. Geneze osobnosti je spojena se vznikem já a tento vznik já a jeho vývoj k sebepojetí (egu) jsou základními aspekty fungování osobnosti, jejího dalšího utváření, neboť osobnost funguje jako otevřený systém, který je ve stálé interakci se svým životním prostředím.

5.1.1 Utváření osobnosti

V utváření osobnosti se uplatňuje interakce vrozených biologických činitelů (psychofyzické konstituce) a zkušeností, které jedinec získává v rámci určitého sociálního (mikro) a kulturního (makro) prostředí, v němž se odehrává jeho život. S přibývajícím věkem narůstá vliv osobních zkušeností, a zvyrazňuje se tak individualita osoby, její duševní osobitost. Utváření osobnosti je tedy funkcí interakce biologických a sociokulturních činitelů, přičemž se stále více rozhodujícím způsobem uplatňuje vliv učení, tj. zkušenosti.

5.1.2 Rozvoj osobnosti

Ve vývoji osobnosti pak vystupují určitá krizová období, „křižovatky“, které staví jedince před často osudová rozhodnutí, určující jeho další vývoj, který je současně

utvářením jeho individuality. V utváření osobnosti se uplatňuje především proces sociálního učení a vývojově se zvyrazňují individuální zvláštnosti osobnosti, tj. také individuální rozdíly mezi lidmi jako psychofyzickými subjekty. Vývoj směřuje k určitému stupni psychosociální zralosti osobnosti (Nakonečný, 1993).

6 Člověk a životní prostředí

Na způsobu, jakým se člověk staví k životu, nemoci, utrpení a smrti, se ukazuje lépe než kdekoli jinde, jak rozumí sám sobě a jak se to má s jeho vírou. Převratné změny na poli medicíny svědčí o proměně samotného obrazu, který si člověk o sobě vytváří. Ačkoli jsou pokroky v medicíně vítané, protože přinášejí účinnější pomoc trpícím, přetrvává obava, že na rozdíl od technického pokroku v diagnóze a terapii se často nevěnuje odpovídající pozornost oblasti psychologie a komplexního přístupu k lidské osobnosti, a že tato oblast dokonce často musí ustoupit do pozadí před technickými aspekty (Rotter, 1999).

Staré latinské přísloví praví: „Homo homini lupus“ – Člověk člověku vlkem. Zatímco v říši zvířat téměř každý druh má svého přirozeného nepřítele, který jej ohrožuje a omezuje jeho přemnožení, člověk je takovým nepřítelem, který přináší hrůzu a smrt sám sobě.

Člověk je jako jediná živá bytost schopna o sobě přemýšlet, být svým pánem a určovat svůj vlastní život. Není proto přípustné disponovat jiným člověkem jako nějakou věcí a používat ho jako prostředku pro cizí cíle. On sám má právo o sobě rozhodovat.

6.1. *Láska ke smrti a láska k životu*

Mezi lidmi není žádný větší základní rozdíl, psychologicky ani morálně, než je rozdíl mezi těmi, kdo milují smrt, a těmi, kdo milují život, mezi nekrofilny a biofilny. Jsou někteří lidé, kteří jsou úplně oddáni smrti, jsou to lidé duševně choří. Jsou jiní, kteří jsou zcela oddáni životu, a ti nás burcují k tomu, abychom dosáhli nejvyšších met, jichž je člověk vůbec schopen. V mnoha lidech působí jak nekrofilní, tak i biofilní trendy, ale v různé směsi. Záleží tu, jako vždy u živého fenoménu, na tom, který trend je silnější, takže

determinuje lidské chování – a ne na tom, zda je jedna z obou orientací buď zcela nepřítomná, anebo přítomná.

Lidé se nebojí totální zkázy proto, že nemilují život, anebo proto, že jsou k životu lhostejní, anebo dokonce proto, že mnohé z nich přitahuje smrt. Byrokraticky industriální civilizace, která zvítězila v Evropě a v Severní Americe, vytvořila vskutku nový typ člověka, lze ho popsat jakožto člověka organizace, jakožto člověka automat a jakožto typ zvaný homo consumens, homo mechanicus, míním tím člověka, který má zálibu ve strojích, který je nesmírně přitahován vším, co je mechanické, který má odpor vůči tomu, co je živé. Zajímá se více a více o manipulaci se stroji spíše než o svoji účast na životě a o svoji odpovědnost za život. Stává se tak k životu lhostejným, uchvacuje ho mechanické a případně ho přitahuje smrt a totální destrukce.

Můžeme rozlišit tři orientace: nekrofilii, narcismus a incestuální symbiózu. Všechny tři orientace působí ve svých extrémních formách proti životu a růstu ve prospěch destrukce a smrti. Myšlenka incestuální symbiózy zní:

„Člověk přesto více či méně ví, že tento ztracený ráj nemůže nikdy nalézt, že je odsouzen žít v nejistotě a riziku, že se musí spolehnout na vlastní síly a že jenom plný rozvoj jeho schopností může vést k tomu, že se mu dostane skrovné míry sil a že se nebude musit tak bát. A tak je od okamžiku svého zrození zmítán mezi dvěma tendencemi: jednou, vynořit se ke světlu, a druhou, vrátit se zpět do lůna, jednou, která ho žene do dobrodružství, a druhou, která v něm volá po jistotě, jednou, která ho nutí do riskantní nezávislosti, druhou, která touží po ochraně a závislosti“ (Fromm, 1992).

Každá z těchto tří orientací se může vyskytnout na různých úrovních regrese. Čím hlubší je regrese v každé orientaci, tím spíše se všechny tři snaží vzájemně spojit. Ve stadiu krajní regrese se spojí ve formu nazvanou syndromem rozpadu. Naproti tomu u osoby, jež dosáhla optima dospělosti, se rovněž snaží spojit tři orientace: protiklad nekrofilie je biofilie, protiklad narcismu láska a protiklad incestuální symbiózy nezávislost a svoboda. Syndrom těchto tří vztažností nazývá syndromem růstu.

Člověk si je vědom sebe sama, své minulosti, je si vědom druhých jakožto druhých – jako přátel, nepřátel nebo jako cizinců. Člověk překračuje veškerý ostatní život, protože je poprvé životem vědomým si sebe sama. Člověk je v přírodě podřízen jejímu diktátu, jejím nahodilostem, avšak zároveň tuto přírodu překračuje, poněvadž postrádá onu nevědomost, jež činí z živočicha její součást – něco, co je s ní jedno. Člověk stojí tváří v

tvář úděsnému konfliktu, že je v přírodě věznem, a že je přesto svobodný ve svých myšlenkách; konfliktu být částí přírody, a přesto být jakoby jejím vrtochem; nebýt ani zde, ani tam. Lidské sebevědomí udělalo z člověka na světě cizince, někoho odděleného, osamělého a plného úzkostí.

Musíme se vskutku stát těmi, kdo jsou si vědomi, abychom mohli zvolit dobro – ale žádná vědomost nám nepomůže, jestliže jsme ztratili schopnost dojmout se utrpením jiné lidské bytosti, přátelským pohledem druhé osoby, zpěvem ptáka, zelení trávy. Stane-li se člověk lhostejným k životu, pak již tu není naděje, že by si mohl zvolit dobro. Tehdy se jeho srdce doopravdy tak zatvrdilo, že je jeho život u konce. Kdyby se to mělo stát celému lidskému pokolení anebo jeho nejmocnějším představitelům, pak by život lidstva mohl být zničen právě v tom okamžiku, kdy si od něho nejvíce slibujeme.

6.2. Technická nadvláda světa

Myšlení je spřízněno se smrtí, protože jen když se osvobodíme od pout naší tělesnosti, od tlaku boje o život, vidíme jsoučno v jeho celku.

Zeleň světa je metaforou té blízkosti světa, kterou nazýváme domov. Člověk nežije na planetě Zemi, ale přebývá ve světě. Zeleň světa znamená, že svět lze ztratit, že jeho obyvatelnost je křehká, že může zmizet. V epoše technické vlády je zeleň světa stlačována do rezervací, mimo něž se svět stává neobyvatelným. Zeleň světa je to, co nám ze světa může být blízké. Zeleň světa je všechno to, co roste a uvadá, co k nám přistupuje ve svém rozbřesku a odchází od nás ve svém soumraku, co nastává náhle, chvíli zůstává na dohled našich očí, mizí a nechává po sobě slabé stopy, vše, na co je třeba čekat trpělivě a co můžeme minout, co se projevuje a rozpadá. „Všechna zeleň světa zmizela“ – to je současná verze Nietzscheova „Poušť roste, běda těm, kteří pomáhají poušti růst“. Čím více je člověk pánem všech předmětů, a všemu vnucuje podobu předmětu, tím více od něho odstupují věci a svět se stává pouští.

V Máchově poezii je symbol Země pojat romanticky: Země je bytost, která člověka nikdy nepustí ze svého „temného nitra“.

„Vy hvězdy jasné, vy hvězdy ve výši!

K vám já toužím tam, světla ve říši, ach a jen země je má!

Člověkem jsem, než člověk pohyne,

Ve své mě luno zas země přivine,

Zajme, promění a v podstatě jiné

Matka má země mě vydá!“

Tyto romantické verše shrnují metafyzické pojetí lidského údělu: člověk žije na hranici světla a tmy, ducha a těla, rozumu a citu, obrácen k jasnému nebi, je v moci temné Země. Člověk je tento rozbroj světů (Bělohradský, 1991).

7 Zkušenost smrti

Co pro nás lidi znamená smrt? To je nevyčerpatelná otázka, jde o samo tajemství člověka, k němuž se touto otázkou z jedné strany přibližujeme. Ze všech druhů je lidský jediným, který ví, že musí zemřít, a ví to pouze ze zkušenosti. Je-li člověk jedinou živou bytostí, která ví, že musí zemřít, musíme hned poznamenat, že také zvířata znají jisté předtuchy smrti, které jsou ovšem vyvolány, teprve když je smrt ohrožuje v bezprostřední přítomnosti. Pak ulehnu a očekávají svou smrt. Avšak tato předtucha, toto bezprostřední vnímání není žádným věděním ve vlastním smyslu.

Pokud sledujeme stopu stárnutí až k jejímu konci, nalézáme zkušenost smrti. Čím je člověk starší, tím méně se může cítit svobodným, tím méně je s to přetvářet celkový smysl svého života tvorbou své budoucnosti. Jak člověk stárne, neztrácí jen vnímání svobody, ale do jisté míry i svobodu samu. Zároveň ale nabýváme zkušenost, že neexistuje žádná nutná souvislost mezi smrtí a procesem stárnutí. Velké množství lidí umírá velmi záhy. Případy tzv. přirozené smrti, v nichž se smrt vskutku jeví být konečným bodem stárnutí, jsou mimořádně vzácné. Specifický charakter smrti, nazývané přirozená, lze poznat podle nepřítomnosti znatelného zápasu mezi obrannými silami organismu a mezi silami rozkladnými. Úporná nemoc na druhé straně svědčí právě o zápase, který předpokládá mohutnou rezistenci organismu.

Není mi evidentní, že jednou musím zemřít, nýbrž je mi evidentní, že jsem postaven bezprostředně před reálnou možností smrti, v každém okamžiku svého života, dnes a stále. Smrt je mi nablízku. Smrt je pro nás přítomna v nepřítomnosti. Problém lidské zkušenosti s nutností smrti překračuje tedy biologickou vědu, stejně jako danosti pocitu stárnutí (Landsberg, 1990).

7.1 Formy zkušenosti smrti

Nejobecnější podmínky přístupu lidské bytosti k problému smrti ukazují, že vnímání naší smrtelnosti, vycházející ze zkušenosti smrti, musí pokaždé dostávat jiný smysl podle vnímaných způsobů závislosti nebo nezávislosti osobního života ve vztahu k jeho tělesné životní formě a přítomnosti. V jistých formách zkušenosti pocítujeme, jako by překážela tělesnost naší personalizaci, jako by ji lámala a dusila. V takových stavech se nám musí tělesná smrt jevit jako jakési rozbití samotné osoby. Když si v takových okamžicích představujeme tělesnou skutečnost svého života jako zrušenou, zdá se nám, že musí být zničena a rozpuštěna celá osoba, protože nemá zdánlivě žádnou centrální sílu, zakládající její přítomnost. Když člověk pojímá sám sebe v takovémto stavu, dosahuje úzkost ze smrti, výrazně odlišná od vitálního strachu o život, svého vrcholu. V této úzkosti se potom koncentruje to, co zůstává z osobní duchovnosti. Co se zdálo zábranou a vězením, bylo i ochranou. Toto vnímání smrti nastává ve stavu, kde je psychofyzický život vůdčí a vlastní osobní duchovní život spíše pasivní. Proti tomuto druhu zkušenosti stojí opačné zážitky v nichž dospíváme k pocitu nejvlastnější aktivity své osobní existence. Cítíme, že smrt může obsahovat něco jako osvobození určité síly, která může existovat nezávisle na tělesném životě. Tak z hloubi našeho neklidu vyvstává smrtelnost, jež přísluší naší nejnítěrnější vlastní bytosti, a jež nás jako strach a trest nikdy neopouští. V žádném okamžiku svého života nemůže naše osoba existovat, aniž by se jednak rozpomínala, především s lítostí, a za druhé vždy znovu doufala. V každém okamžiku se člověk odděluje od něčeho ve světě a v sobě samém, a v každém okamžiku jde už vstříc novému setkání a nové proměně. Každá částička časného života obsahuje zároveň smrt i tendenci, která proti smrti bojuje. Tak žijeme a stále se loučíme (Landsberg, 1990).

7.2 Za hranicemi sama sebe

Jednoho dne překročí každý z nás nenávratně své hranice. Smrt je na výsost objektivní a spravedlivá. Postihuje všechny. Nesmrtelnost není cílem lidí. I když na první pohled by mohla být lákavá. Smrt je součástí života. Nelze se jí vyhnout. To, o co bychom měli usilovat, je, aby se jí všichni dožili ve stavu zdraví a svěžesti. Nechceme prodloužit život, zejména ne jakýkoliv život. Měli bychom však prodloužit aktivní, plodné stáří. Bohužel si toto uvědomí většina lidí teprve až sama zestárne, zeslábne, až již nemají vliv na

události světa – ani již nemohou změnit své tělo. Smrt je nevyhnutelná. Živé organismy jsou termodynamické systémy, které existují daleko od rovnovážného stavu. Žítí je vlastně neustálé přecházení z jednoho nerovnovážného stavu do druhého. Přechod do rovnovážného stavu – to je smrt. Zemřít – to je pochod, o kterém víme, že se mu nikdo kolem nás nevyhne. Avšak většinou – i když bychom si to třeba i usilovně představovali – nejsme schopni si představit, že se tento pochod týká i nás samých. Pravděpodobně je to pud sebezáchovy, který nás chrání před tím, abychom si skutečně hluboce uvědomili dosah pravdy „Já zemřu“. Systém našeho organismu je založen na několika základních podmínkách. Musí být dostatečně veliký, aby (jako soustava ve své podstatě makromolekulární) mohl uniknout fluktuacím, náhodnému šumu a neurčitosti, která je na atomárně molekulární úrovni. Musí být dostatečně složitý. Složité podmínky vytvářejí složité organismy. Proto jsou nejvyšší tvorové na Zemi obyvatelé souše (protože život na ní je náročnější), nebo z ní pocházejí – když se náhodou, jako delfini, později znovu vrátí do moře. Život je vázán na kosmické podmínky, je takový, jaký za historicky daných podmínek v této části vesmíru mohl být. Možná, že není nejdokonalejší. Avšak nemůže být život, který by byl dokonalejší tím, že by v něm neexistovala smrt. Neboť jediné neustálé zanikání organismů je předpokladem pro evoluci, pro vývoj vyšší, složitější formy. Jedině jednobuněční jsou vlastně nesmrtelní. Avšak ti vlastně nejsou individua, jedna generace přechází v další. Teprve vznik individuality, založený na rozrůžňování a na neustálém umírání těch starších, umožnil vznik individuálního vědomí a vznik člověčenství. Proč organismy umírají? Rozhodně to není proto, že by docházelo k chybám při kopírování genetické informace, jak se jeden čas soudilo. Organismus má především účinné mechanismy korekce takových chyb. Jinak by nebylo možné, aby po více než třech miliardách let vývoje genetický aparát zůstal v podstatě stále stejný. Dodnes máme stejné geny, jako měli tvorové na počátku organizovaného života. Chyby v přenosu genetické informace nemohou být příčinou smrti. Jsou organismy, kde po narození již k žádnému buněčnému dělení nedochází – takže nedochází ani k přenášení informace geny z buňky mateřské do dceřinné. Jsou i tkáně, v nichž se od určitého momentu brzy po narození buňky dále nedělí – jsou to zejména neurony. Stárnutí a smrt jsou tedy vlastností buněk. Dříve než buňky odumřou, stárnou, zmenšují se, především jim ubývá buněčných organel, mizí mitochondrie a ribosomy, ve kterých se na základě informace z genů vytvářejí enzymy, bílkoviny a další látky. Je to buněčný výkonný

aparát. Jejich rozkladem vzniká pigment lipofuscin. Stárnutí buňky tedy spočívá v její rostoucí neschopnosti plnit své funkce. Tento nedostatek se může dlouho kompenzovat, ale nakonec se to projeví i na funkcích celého živého systému – většinou poklesem odolnosti. Organismus pak umírá, protože není schopen odolat buď infekci, nebo vlivům prostředí – nebo i nepříznivému působení látek, které vznikají v něm samém. Život i smrt jsou tedy také důsledkem určité ekologické situace, stavu prostředí. Avšak ještě nikdy v historii nebyli lidé tak soustavně a v takové míře vystaveni působení velkého počtu chemikálií i fyzikálních vlivů, od svého početí až ke smrti, jako v současné době. To je důvodem většího počtu onemocnění, především tzv. civilizačních chorob. Každá nemoc může být úvodem ke smrti. Nemoc není jen stav nezdraví. Je to reakce. Být nemocný není jen jistý stav těla. Nemoc i smrt jsou sdruženy s celou řadou psychických změn – i prožitků. Z nich pravděpodobně vznikla představa o posmrtném životě. Člověk nesmí ztrácet naději ani před branami smrti. Smrt je všude kolem nás, ale nevěříme, že by nás postihla. V dnešní době se postoj k umírajícím posunul do zcela nových dimenzí. Lékařská věda umožňuje člověka bezbolestně usmrtit – ale dovoluje také udržet život v těle, které by bez resuscitační techniky samo nebylo schopno života. S rozvojem resuscitační techniky otázka zachování života nabyla nového významu. Není to pouze otázka euthanasie, usmrcení nemocných a trpících v případě, kdy již není naděje na záchranu. Každý člověk má právo na to, aby zemřel důstojně...

Člověk nemůže přežít svoji smrt. Víra v posmrtný život dodává těm, kteří zůstali, mnohdy sílu a naději v opětné setkání. Představa o posmrtném životě je však jen náboženská víra – a to jen některých náboženství. Člověk ovšem existuje i po smrti – ne již jako jedinec, nýbrž jako vzpomínka – v paměti druhých. V tom, co vykonal. Má člověk pokračování v existenci společnosti? Kde jsou hranice této společnosti? Je nějaká možnost je překonat? Jsme ve vesmíru sami – nebo jsme složkou nějakého vyššího životního systému? Dnes víme, že vesmír není věčný. Začal před 10 až 20 miliardami let. Je to velmi dlouhá doba, pokud ji posuzujeme z hlediska svého individuálního života. Je to poměrně krátká doba, jestliže uvážíme, že od počátků života v naší sluneční soustavě až k dosažení evolučního vrcholu u člověka uplynuly asi čtyři miliardy let. Nemáme žádné důkazy, že život existuje ještě někde jinde v kosmu. Bylo by sice vysoce nepravděpodobné, aby mezi miliardami miliard hvězd byl jen u jedné. Můžeme však být od jiných kosmických bytostí odděleni nepřekročitelnou bariérou vzdálenosti. Možností

je mnoho. Člověk ale nežije pro svoji budoucnost, nežije ani svou minulostí. Ve skutečnosti žijeme pouze pro sebe, pro své blízké, pro lidstvo v přítomnosti. I kdyby tedy bylo naprosto jisté, že svět jednou skončí, musíme žít, nemůžeme před životem utéci, pokud nechceme zemřít – fyzicky, smrtí, sebevraždou, nebo psychicky např. užíváním drog. To však mohou chtít jen lidé s porušeným pudem sebezáchovy a tedy jedinci nenormální, nemocní. Člověk žije, protože jinak nemůže. Ale to, že teď, právě teď žijeme, ať již je to život jakýkoliv, to je největší štěstí (Dvořák, 1986).

7.3 Strach jako průvodce životem

Strach, že můžeme ztratit vše, co máme, je důsledkem chápání jistoty, jako by byla o tom, co máme. Může se stát, že sami za sebe nebudeme připisovat důležitost majetku, tudíž nebudeme mít strach, že ho ztratíme. Ale co říci o strachu ze ztráty života – strachu ze smrti? Je to jen strach lidí starých nebo nemocných? Nebo má ze smrti strach každý? Je to tak, že jsme svázáni se smrtí stále, po celý svůj život? Že strach ze smrti jen roste a přibírá na intenzitě a my si ho jen více uvědomujeme, čím více se blížíme k limitům života stářím nebo nemocí? Potřebovali bychom dlouhý systematický psychoanalytický výzkum tohoto jevu od dětství po pozdní stáří a výzkum dění v podvědomí, jakož i toho, co se děje při vědomých projevech strachu ze smrti. Existuje jen jediná cesta – jak učil Buddha, Ježíš, stoikové, Mistr Eckhart – jak skutečně uniknout strachu ze smrti, a to nelpět na životě, neprožívat život jako majetek. Strach ze smrti není vlastně tím, čím se jeví – strachem, že přestaneme žít. Smrt nás nezajímá – Epikuros řekl: „jelikož zatímco jsme, smrt tu ještě není, avšak když tu je, my už více nejsme“. Zajisté může existovat strach u utrpení a bolesti, které mohou smrti předcházet, avšak tento strach je odlišný od strachu ze smrti. Zdá-li se nám, že strach ze smrti je iracionální, není tomu tak, prožíváme-li život, jako svůj majetek. Strach už potom není ze smrti, ale z toho, že přijdeme o to, co máme: strach ze ztráty svého těla, svého já, svých majetků, své identity: strach z pohledu do propasti nonidentity, že se „ztratíme“. V témže rozsahu, v jakém žijeme v modu MÍT, se bojíme smrti. Žádné rozumové vysvětlování nás strachu nezbaví. Může být ale zmírněn – dokonce ještě v hodině smrti – opětovným potvrzením našeho pouta k životu opětováním lásky druhých, která může rozdmýchat naši vlastní lásku. Zbavování se strachu ze smrti by však nemělo začínat přípravou na smrt, ale mělo by být neustálým úsilím redukovat modus MÍT a zvětšovat modus BÝT. Jak říká Spinoza:

moudrý přemýšlí o životě, nikoli o smrti. Poučení jak umírat je opravdu totéž jako poučení o tom, jak žít. Čím více se zbavíme lpění na majetku ve všech jeho formách, zvláště upnutí na své já, tím slabší bude strach ze smrti, protože už nebude co ztratit (Fromm, 1992).

7.4. Tajemství smrti

Nahlédnout do tajemství smrti nám umožní moudrá slova z knihy Prorok. V této knize nalezneme odpovědi na všechny otázky svého života, od narození až po smrt, odpovědi na to, jak smysluplně prožít svůj život.

„Sova, jejíž oči spoutané nocí jsou ve dne slepé, nemůže odhalit tajemství světla. Jestliže vskutku chcete spatřit ducha smrti, otevřete do široka své srdce tělu života. Neboť život a smrt jedno jsou, jako řeka a moře jedno jsou. V hloubi vašich nadějí a tužeb dřímá tiché vědomí o onom životě. A jako semínka snící pod sněhem sní vaše duše o jaru. Důvěřujte snům, neboť v nich je skryta brána do věčnosti. Váš strach ze smrti je pouhým chvěním pastýře, když předstoupí před krále, který na něho vloží ruce jako poctu. Což se pastýř pod tím chvěním neraduje, že ho král poznamená? Což si nicméně není plně vědom toho chvění? Co jiného znamená zemřít, než stát nahý ve větru a rozplynout se v slunci?

A co jiného znamená přestat dýchat, než osvobodit dech od neklidných vln, aby mohl stoupat a mohutnět a nezatížen hledal Boha?

Teprve když se napijete z řeky ticha, začnete vskutku zpívat.

A teprve když dosáhnete vrcholu hory, začnete stoupat.

A teprve když si země vyžádá vaše údy, začnete opravdu tančit” (Džibrán, 2002).

8 Přirozená smrt a smrt násilná či nepřirozená

„To, co se stane po smrti, je tak nevýslovně krásné, že si to vůbec neumíme představit.“

JUNG

„Jsem si tak jistý, jako že mě tu vidíte, že jsem existoval už tisíckrát předtím, a doufám, že se ještě tisíckrát vrátím.“

GOETHE

„Narodit se dvakrát není o nic víc překvapující než narodit se jednou.“

VOLTAIRE

8.1. Přirozené úmrtí

Přirozená či nepřirozená smrt, normální úmrtí či vražda... Způsoby odchodu z tohoto světa jsou různé, i pojmenování těchto úmrtí se odlišují. Jednoznačně můžeme říci, že přirozenou smrtí se rozumí smrt organismu za normálních, přirozených podmínek, tj. smrt po dlouhodobé nemoci, smrt starého člověka, jehož organismus již nemá sílu nadále fungovat. V případě, kdy ke smrti druhého člověka zasáhne někdo další, či člověk sám vezme si život, smrt pozbývá své přirozenosti. A o těchto způsobech úmrtí se dozvíme v dalším oddíle.

8.2. Nepřirozené úmrtí

Pokud člověk nezemře přirozenou smrtí, můžeme toto úmrtí označit za smrt násilnou – tedy vraždu, sebevraždu, eutanazii, potrat, smrt zločince odsouzeného k trestu smrti. Z pohledu věřícího člověka bychom mohli tuto kapitolu nazvat jedním z desatera „*Nezabiješ*“.

8.3 Sebevražda

S otázkou nepřirozené smrti souvisí i další předmět této úvahy a to je sebevražda. Má člověk právo vědomě ukončit svůj život? Uvedená náboženství či filozofie mají na sebevraždu, eutanazii a interrupci naprosto shodný názor. Jedná se o různé názvy pro jediný čin – vraždu. Buddhismus a hinduismus poukazují především na následek takových činů. Duše mají strávit určitý čas v jednom těle a pokud je jí v tom zabráněno vnějším zásahem, je nucena svůj pobyt zopakovat v jiném těle téhož druhu. Opět bude trpět bolestmi při zrození, nemocemi, stářím a smrtí. Tím, že si mnozí ateisté myslí, že

smrt je konečnou stanicí, která nás zbaví životních těžkostí, trápení a bolesti, domnívají se zároveň, že eutanazie či sebevražda je dobrým a správným řešením. Ti, kteří věří v nesmrtelnost duše, poukazují na to, že touto volbou nic neřešíme. Naopak – utrpení se zvýší těžkým karmickým následkem.

8.3.1 *Morální problém sebevraždy*

Křesťanství, stejně jako každá morální teologie, považuje sebevraždu za smrtelný hřích a v žádném případě ji nepřipouští jako oprávněnou. Sebevražda je zakázána autoritou boží. Nikdo však nepopře, že máme právo a svým způsobem i povinnost snažit se lépe rozumět tomu, co věříme a prohlubovat důvody pravidel, jimiž se máme řídit. Není pravda, že člověk miluje život bezpodmínečně a vždy. Lidské utrpení je takové, že jen trochu rozvitější psychický život dává nutně vzniknout tomuto pokušení, že implikuje přinejmenším okamžiky, kdy člověk touží zemřít. Je jen málo skutečností, které tak hluboce charakterizují propast svobody a sílu té reflexe, jíž se člověk stává svým způsobem pánem svých činů a samé své existence. Problém svobodné smrti je jedním ze základních problémů všech velkých morálních filozofií.

Definice sebevraždy zní: Čin, jímž lidská bytost dobrovolně vytváří něco, co považuje za účinnou a dostatečnou příčinu své vlastní smrti.

Chtít podle vztahu ke společnosti rozhodovat otázku tak intimně osobní, jako je otázka mám-li právo se zabít či ne, je v přímém rozporu s personalismem. Člověk dobře ví, že je pokaždé ve zvláštní situaci a že je jako osobnost jedinečný. U moderních křesťanských moralistů se argument objevuje zejména v té podobě, že člověk nemá právo se zabít, protože tím by se provinil proti své rodině. Ale ani tento argument není přesvědčivý. Mnoho lidí rodinu vůbec nemá anebo rozvrácenou či nesnesitelnou. Je pravda, že lidé, kteří mají normální rodinný život se zabíjejí zřídka. Ale právě skutečnost, že je sebevražda tak častá, ukazuje, že mnoho lidí nenachází ve svých rodinách to, co by v nich nalézt měli. Jedna z nejčastějších forem sebevraždy je sebevražda z lásky u mladých lidí, často jako společná sebevražda milenců. Smrt je věc v takové míře individuální a personální, že problémy kolem ní přesahují pozemský společenský život. Lidská bytost se od přírody hrozí utrpení a hledá štěstí. Dokonce i člověk, který se zabíjí, to dělá téměř vždy proto, aby unikl utrpení tohoto života do jakéhosi neznámého štěstí a

klidu. Ať je to jakkoli, já chci jinam, říká si ten člověk v srdci. Nechci snášet toto utrpení, které překračuje mé síly a nemá žádný smysl.

Je přirozené, že člověk bojuje proti, dejme tomu, nemocem, krutosti a bídě, a jistě si to zasluhuje chválu. Ve skutečnosti však přese všechno nelze zjistit žádný historický pokrok lidského štěstí, spíše naopak. Všechno, co víme, ukazuje spíše k tomu, že tzv. primitivní národy jsou daleko šťastnější než my. Nesprávný tedy není zápas proti utrpení, nýbrž iluze, že utrpení lze odstranit. Prostředkem zápasu proti utrpení je především práce, daná člověku zároveň jako trest i lék. Akt sebevraždy však nelze srovnávat s tímto úsilím. Sebevražda je cosi velmi partikulárního. Domnívám se, že je to útěk, jímž se člověk snaží nalézt ztracený ráj, místo aby se snažil zasloužit si nebe. Touha po smrti, kterou vůle rozpoutává v okamžiku, kdy pokušení sebevraždy nabývá vrchu, je z psychologického hlediska touhou po regresi do prenatalního stavu. Zmizet, nebýt už zranitelný. Z teologického hlediska jde skutečně o mlhavou iluzi návratu do ráje. Kristus člověka vede úsilím a utrpením ke světlu, které je výš, bůh, nebo spíš bohyně sebevraždy ho vrhá do temného lůna matky. V tomto smyslu je sebevražda infantilní. Právě její regresivní charakter vylučuje každé srovnání sebevraždy s normálním bojem člověka proti utrpení. Ve většině případů vede k sebevraždě nezdar všech ostatních prostředků, obecná a celková zkušenost bezmocnosti. Touto konvergencí neštěstí, která postupně ničí všechny možnosti žít a bojovat, se vyznačují životopisy sebevrahů. Život a vlastní charakter líčí člověku jakousi past. Právě to, co je v člověku nejlepší, ho může nakonec dohnat k sebevraždě. Pozitivním a čestným východiskem v takových případech může být jen úplné obrácení, jak je žádá Kristus (Landsberg, 1990).

8.4 Eutanazie a sebevražda pohledem antických myslitelů

Pro klasické národy to, co bychom my dnes nazvali eutanazií, nutně neznamenalo skutek nebo metodu usmrcení nebo urychlení smrti. Důraz byl kladen spíše na způsob umírání a základní otázka zněla: Jak se postaví člověk k dobrovolné smrti? Jaký je duševní stav umírající osoby v blízkosti smrti? Bylo důležité, aby člověk umíral dobrou smrtí, ve vyrovnaném stavu mysli, v klidu a za sebekontroly. A bylo snad možné i lidský život zkrátit proto, aby došlo ke smrti s uvedenými vlastnostmi.

Jednotliví filozofové však pohlíželi na tento problém různě. Tak např. pythagorejci (následovníci Pythagora, 572-497 př.Kr.) s ní zásadně nesouhlasili z náboženských

důvodů a apelovali na respekt k lidskému životu vycházející z představy, že bohové hodnotí každou vtělenou duši. Podle nich pozemská existence člověka je spojená s bolestí a snad i s těžkou smrtí proto, že se jedná o potrestání za předchozí hříchy. Vtělená duše má bohy určenou dobu trvání a předčasné ukončení života je hrubým přestupkem proti božskému řádu.

Sokratův (470-399 př.Kr.) názor na smrt se zdá být poznamenán zvláštními okolnostmi, souvisejícími s předjímáním vlastní smrti, a s jeho odsouzením na smrt. Sokrates uvažoval tak, že strach ze smrti je něčím nemoudrým. Vždyť smrt je pouze bezesným spánkem, z něhož se buď nevzbudíme – a tedy se nemusíme bát, anebo budeme přeneseni tam, kde budeme ve společnosti těch, kteří nás předešli – a to by mělo být naopak důvodem k radosti. V bolestiplné nemoci a v utrpení viděl tedy dobrý důvod nelpět na životě a namítal proti tomu, aby lékaři protahovali přirozený proces umírání. Oceňoval Asklepiu, boha lékařství, že jistě „nechtěl protahovat životy, které už nebyly k žádnému dobru.“

Platón (427-347 př.Kr.) na sebevraždu pohlížel v zásadě negativně, v případě agonizující a zničující choroby by však v některých případech ukončení života schvaloval. V díle *Faidon* např.zvažuje, že při bezprostředně nastávající a neodvratné smrti může člověk zvolit dřívější odchod ze světa tehdy, není-li jiného východiska. Ve spise *Politeia* vystupuje ještě radikálněji. Odmítá názor, že člověk vděčí za život bohům a že tedy nemá právo takto ukončit utrpení. Platón by tedy schvaloval chtěnou eutanazii nevléčitelně nemocných a nezpůsobilých i na základě utilitaristických přístupů: člověk s těžkou chronickou chorobou je neúčinný jak pro sebe, tak pro stát.

Aristoteles (384-322 př.Kr) však nesouhlasil s tímto názorem. Vystupoval především proti ukončování života v případě nejrůznějších těžkostí: „Přivodit si však smrt, abychom se vyhnuli chudobě nebo hoří lásky anebo vůbec nějakému zármutku, nenáleží člověku statečnému, nýbrž spíše zbabělci. Jest totiž změkčilostí vyhýbat se protivenstvím, i nepodstupuje sebevrah smrt proto, že jest to krásné, nýbrž proto, že se vyhýbá zlu.“ (Aristoteles, 1996, kniha třetí, 1116a). Toto své přesvědčení nestavěl na náboženském podkladu. Zdůrazňoval, že občané musí zůstat pro dobro státu produktivními co nejdéle. Člověk by se měl postavit chrabře vůči smrti. Umírání v odvaze, ale ne poddání se smrti i v případě terminální, vyčerpávající a bolestné choroby,

je významným mravním testem ctnostného člověka. I tváří v tvář smrti takovýto člověk volí úctyhodný způsob jednání a stává se příkladem pro ostatní.

Stoikové připouštěli možnost volit eutanazii tehdy, pokud život člověka již nebyl v souladu s individuálně pocíťovanými potřebami a poznáním sebe sama, díky bolesti, chorobě nebo tělesným abnormalitám. Aby eutanazie mohla být ospravedlněna jako čin rozumný, bylo třeba splnit nejméně dvě podmínky: motivace musela být odpovídající (např. byl-li člověk obětí těžké nebo nevléčitelné choroby) a vše muselo být zváženo i vzhledem k odpovědnosti vůči ostatním. Stoikové tedy vyžadovali jistotu, že eutanazie nebude schvalována jen díky impulzivním přáním uniknout povinností života.

V Hippokratově přísaze čteme: „Nepodám nikomu smrtící látku, i kdyby ji ode mne žádal, a ani nikomu tuto možnost nenavrhu.“ Tyto výroky svědčí o tom, že jejich autorem musel být někdo, kdo byl stoupencem pythagorejců. A je nesmírně zajímavé, že právě tyto přístupy převážily nad všemi ostatními, staly se základem lékařských kodexů následujících století a přetrvávají neporušeny do dnešních dnů. I v etickém kodexu České lékařské komory je zakotveno, že eutanazie a asistované suicidium jsou nepřípustné (Munzarová, 2005).

8.5 Definice eutanazie

Zastánci eutanazie se shodují v názorech, že se jedná o milosrdný skutek, který poskytuje člověku možnost zemřít důstojně a nikoliv jako nemyslící hmota, a je vyjádřením svobody rozhodnout o vlastním osudu.

Odpůrci ovšem tvrdí, že člověk život nestvořil, a proto nemá právo ho ničit. Říkají, že existují léky na mírnění bolesti, a tak není nutno projevovat péči zločinem, zabíjením. Nejpádňjším argumentem proti uzákonění eutanazie jako součásti zdravotnických výkonů je možnost jejího zneužití. Přesto například v Holandsku zákon dobrovolnou eutanazii umožňuje. Z této problematiky vyplývá i to, co již bylo popsáno v předchozím textu. Je velice důležité, aby se společnost vyvíjela především duchovně, protože člověk na vyšším stupni duchovní úrovně by nikdy nemohl zneužít situace, ve které jiný člověk trpí.

Eutanazie je tedy zjednodušeně řečeno jistý způsob sebevraždy, který člověk nevykoná sám na sobě, ale dá svolení jiné osobě, aby ji za něho spáchala. Ale zásadní rozdíl mezi

sebevraždou a eutanázií přesto nacházíme. Eutanázií by člověk volil v momentě, kdy ho čeká nepříjemný proces umírání na nevyléčitelnou nemoc. Oproti tomu sebevraždu lidé páchají převážně z důvodů neřešitelných životních situací a problémů.

8.5.1 Etické problémy umírání a smrti

Umírání a smrt je velké lidské a obtížné odborné téma. Oba fenomény je možné uvažovat z filozofických, teologických, psychologických i sociálních hledisek. Prakticky je však umírání i smrt především údělem člověka. Obojí nás čeká a nemine. Tato zneklidňující a jediná jistota je zahalena do nejistoty: nikdo z nás neví, kdy se tak stane, ani jakým způsobem se tak stane. V běžné každodennosti však lidé žijí zpravidla tak, jako by měli žít věčně. Tematizovat smrt není nic morbidního, nýbrž opravdová snaha otevřít problém smyslu konečného lidského osudu. Lidský život je vymezen zrozením a smrtí. Před i po je sféra, kterou nelze zkušeností zakusit a jako takovou ji popsat a pochopit. Život je šance, která je člověku dána, a je pouze na člověku, jestli ji využije a jak ji využije. Tak jako člověk nemůže volit své zrození, nemůže volit svou nesmrtelnost. Smrt je skutečně jediná fakticita, která je v životě jistá. Člověku je život dán s podmínkou smrti. Smrt je pečetí, která dodává charakter každému jednotlivému životu, i každému jednotlivému lidskému rozhodnutí. Člověk se ostatně rozhoduje ve svých možnostech s vědomím vlastní konečnosti a fázuje život časově s ohledem na tuto konečnost.

Lékaři, a zdravotníci obecně, se v poslední době více zajímají o problematiku umírání a smrti. Důvodem je především nejistota, jak se chovat vůči umírajícím. Pojem umírání je v lékařské terminologii skutečně synonymem terminálního stavu. Definice terminálního stavu uvádí, že dochází k postupnému a nevratnému selhávání důležitých, vitálních funkcí tkání a orgánů, jehož důsledkem je zánik individua, tj. smrt. Teoreticky je možné uvažovat ad absurdum a konstatovat, že v jistém slova smyslu umíráme od zrození. Vývoj smrti je podmiňován životem a život je umožňován smrtí. Teorie biologických hodin praví: člověk umírá fakticky tehdy, když se naplnil jeho geneticky podmíněný tzv. program života, nebo když je v určitém, daném čase realizován tzv. program smrti. Teorií délky života, problematikou tzv. fyziologické a patologické smrti se zabývají:

biologie, medicína, filozofie, a především tanatologie. Tanatologie je definována jako interdisciplinární nauka o smrti.

Z ryze praktického a samozřejmě též metodického hlediska někteří odborníci rozdělují proces umírání na tři časově nestejná, ale výrazná období: *pre finem, in finem a post finem*.

Období *pre finem* začíná tam a tehdy, kdy vejde v odbornou, případně laickou, tedy pacientovu povědomost, že nemoc konkrétního člověka je vážná a perspektivně neslučitelná se životem. Smrt je pak v určitém i relativně dlouhém čase vysoce pravděpodobná.

Situace *in finem* je totožná s lékařským pojetím tzv.terminálního stavu. Z etického hlediska se zde otevírají dva problémové okruhy: ritualizace smrti a problematika eutanázie. Problematika ritualizace smrti v moderních, zejména institucionálních podmínkách je závažná a naléhavá. Smrti byl upřen charakter sociálního aktu a někteří odborníci se shodují v názoru, že nikdy nebyl člověk v umírání tak sám jako v naší moderní době. Smrt jako fenomén vypadla z běžného pole sociální pozornosti lidí všech věkových skupin a sociálních rolí. Umírání a smrt se diskrétně odehrávají mimo naši společnost. Aktuální je však tendence právě opačná. Je třeba zabývat se, a to v širších souvislostech, problémem lidské konečnosti, vyrovnat se, pokud je to možné, s faktem smrti a respektovat, že také umírání musí opět získat charakter sociálního aktu. Smrt totiž patří k životu a patří svým způsobem také do života. Vrátime-li jí všechny náležité atributy, pak nebude tak obtížné zaujmout vztah, a především poskytnout pomoc umírajícímu, ať již se jedná o pomoc laickou, nebo profesionální. V současné době se budují různá speciální zařízení pro umírající. Klasickým příkladem mohou být tzv.hospice. Cílem péče o umírající není prodlužování života za každou cenu, nýbrž kvalita života. Umírajícímu je poskytována kvalitní paliativní léčba, respektována jeho lidská důstojnost a garantováno, že v posledních chvílích nebude osamocen (Haškovcová, 1997).

8.5.2 Problematika eutanázie

Jak již bylo řečeno, proces umírání se dá rozdělit do třech období. Pozastavíme se ještě u druhého období *in finem*. První problémový okruh ritualizace smrti byl již zmíněn v

předešlé kapitole. Druhým problémovým okruhem reprezentujícím situace in finem je problematika eutanázie. Tímto označením se jednak rozumí dobrá, snadná, krásná smrt, jednak usmrcení z útrpnosti, soucitu a milosrdenství. Většina lidí si přeje zemřít v klidu a bez bolesti, ideálem je krásná smrt ve spánku. Realita je zpravidla komplikovanější a neudivuje, že se opakovaně a s různou naléhavostí diskutuje možnost eutanázie. Velmi často bývá eutanázie interpretována tak, že se jedná o ukončení života těžce nemocného, trpícího nesnesitelnými bolestmi, a to na jeho výslovné a opakované přání. Méně často se hovoří o interrupcích jako o určité formě eutanázie, stejně tak se jen nesměle označují problémy týkající se péče o těžce postižené novorozence. Tzv. sociální eutanázie je opomíjena zcela pravidelně, ačkoliv je mnohem častější než případy klasické eutanázie. Zvláštní kapitolu tvoří sebevraždy. Tam přání skoncovat se životem realizuje autor rozhodnutí.

Budeme-li uvažovat variantu, že nemocný a trpící člověk žádá skutečně, opravdově, vážně a opakovaně ukončení svého strastiplného života, odkryjeme mnoho problémů. Má-li člověk právo na sebeurčení, má-li právo přijmout nebo také odmítnout svůj život, má jistě právo vyjádřit se ke kvalitě svého nemocného a utrpením naplněného závěru života. Má však skutečně právo požadovat na jiném člověku, jmenovitě na lékaři, splnění svého přání? Nezanedbatelná je spoluúčast společnosti, která tento způsob řešení svízelné situace buď odmítá, nebo schvaluje. Ještě komplikovanější jsou situace, kdy stanovisko pacienta není známo nebo se pouze předpokládá. Většina lidí, odborníků i laiků, se shoduje v názoru, že milosrdné ukončení života za nesnesitelné trýzně a bolesti je čin humánní, ale současně jen málokdo je ochoten stát se vykonavatelem tohoto milosrdenství. Eutanázie je druhem zabití a nikdo nechce být označen jako vrah. Většina států odmítá legalizaci eutanázie a nejčastějším důvodem je možnost zneužití. Situace post finem je charakteristická péčí o mrtvé tělo a zahrnuje též péči o pozůstalé, zejména patří-li do některé z rizikových skupin. Samostatným problémem je tzv. komercializace smrti a současný způsob pohřebnických úkonů. Doba se změnila. Všechno se zrychlilo a ztechnizovalo. A také odcizilo. Když člověk zemře, je stále rychleji a civilněji pohřbíván. Na smrt není čas, ale i na smrti lze vydělat. Způsob pohřbívání je odrazem vztahu naší civilizace k zemřelým právě tak jako k fenoménu smrti obecně (Haškovcová, 1997).

8.5.3 *Problematika umírání a možnosti pomoci v této situaci*

Lidé se už odnepaměti pokoušejí vyrovnat s nezvratnou skutečností, že život každého z nás musí skončit smrtí. Různé kultury se s touto nevyhnutelnou skutečností vyrovnávaly po svém. V některých kulturách patří smrt k životu. Nehody, hlad, choroby a celkově náročné životní podmínky způsobovaly, že průměrná pravděpodobná délka života byla velmi krátká a mnoho mužů a žen umíralo kolem 40-50 let, což je podle našich dnešních měřítek smrt ve středním věku. I dnes ještě v některých zemích existují stejné či částečně podobné podmínky – vyskytuje se v nich vysoká kojenecká a dětská úmrtnost, vysoká úmrtnost žen při porodu, průměrná délka života je poměrně krátká, nemocní a umírající jsou převážně v domácí péči, nikoli v nemocnicích. Ačkoli i v těchto zemích lidé truchlí nad svými mrtvými, samotná přítomnost smrti je nešokuje. V důsledku různých ekonomických, sociálních a lékařských vymožeností však v naší dnešní společnosti zřídka dochází k úmrtí v raném věku. Také při porodu umírá dnes jen velmi málo žen. Lidé se dožívají vyššího věku a většina nemocných, umírajících a starých lidí je v péči nemocnic, domovů důchodců a jiných institucí. Proto se smrt v naší dnešní společnosti stala jakýmsi tabuizovaným tématem, o kterém se lidem těžko hovoří. Pokud se člověk setká se smrtí blízkého milovaného člověka, je tato ztráta vždy bolestná a komplikovaná. Ne každý je schopen vyrovnat se s touto ztrátou sám a potřebuje pomoc, aby byl schopen přijmout tuto realitu a neustrnul ve svém žalu. Každý jednotlivec může vyhledat odbornou pomoc, vybrat si kontakt, který mu dokáže pomoci a který je ochoten přijmout:

- Linka důvěry
- Krizové centrum
- Pedagogicko-psychologická poradna
- Poradna pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy
- Protialkoholní a protidrogové poradny
- Psychoterapeutická centra a psychoterapeutická pracoviště
- Psycholog nebo psychoterapeut jako poradce
- Rodinný poradce

Pochopit, jak se máme vyrovnat se svým žalem, stanout tváří v tvář záhadám smrti a umírání, vyrovnat se s bolestí, kterou cítíme, když nás náš blízký opouští a my tady zůstáváme, to všechno jsou normální, ale bolestné skutečnosti lidského života, které doposud nikdo úplně nevyřešil. Pokud se s nimi musíme setkat v dospívání, nebo pokud jste se s nimi museli setkat jako děti, přišli jste s nimi do styku dříve než většina ostatních lidí. Tato strašlivá cesta, kterou musíte urazit, přestože jste tak mladí, vám však zároveň může poskytnout i jakousi svébytnou příležitost k růstu. Nikdo úplně nevyřeší zármutek, který pramení ze ztráty milované osoby. Můžete však doufat v to, že vaše city vůči člověku, kterého jste měli rádi, a vzpomínky na něj se stanou zdrojem vaší životní síly a útěchy, ačkoli ve vás stále vyvolávají stesk. Vaše bolest však zmizí. Výstižně to vyjádřil R.Meryman v rozhovoru s B.Steinem pro časopis People z 20.dubna 1981:

„Umět truchlit...znamená, že ze svého zármutku vyjdete lepší, než jste byli. Znamená to, že vyjdete obohaceni a stane se z vás lepší člověk, protože jste prožili všechnu tu bolest, protože jste poznali hodnotu vlastního života, hodnotu svého vztahu k zemřelému i sebe sama. Dokážete více soucítit s ostatními a umíte se lépe radovat z vlastního života. Uvědomujete si, jak je čas vzácný. Soustředíte se jen na to, co je důležité. Zkrátka, nejenže jste přežili, jste mnohem více naživu než dříve“ (Kranzová, 1997).

8.5.4 Přístupy k léčbě bolesti

Dominantním modelem lékařství posledního století byl tzv.model biomedicínský, který je charakterizován snahou nalézat příčiny a mechanismy veškerých chorob a potíží člověka na úrovni biologie a fyziologie. Úzký biomedicínský model, jenž je doprovázen technologickými postupy v rukou izolovaných odborníků a přemírou analytických přístupů, však přináší s sebou riziko. Riziko zamlžení pohledu na nemocného jako na osobu v její celistvosti, redukci nemocného na nemoc, a to na nemoc, definovanou jen ze zmíněného pohledu. V nedávné době však dochází i ke změnám v opačném smyslu a mnohá hnutí zdůrazňují nutnost respektovat člověka v jeho celistvosti a ošetřovat všechny jeho dimenze. Snad nejlépe lze demonstrovat tuto nutnost v kontextu léčby bolesti. Cecilie Saundersová (1991), nejvýznamnější představitelka a zakladatelka komplexní paliativní a hospicové péče, mluví o celkové bolesti. Ta sestává z více

vzájemně provázaných a neoddělitelných položek, které je třeba vnímat vždy, především však v období konce života a v umírání: bolesti fyzické, sociální, emoční a spirituální.

Bolest fyzickou lze rozpoznat a definovat snadněji než složky ostatní.

Bolest sociální je utrpením spojeným s předtuchou ztráty nebo i se skutečným odloučením od rodiny a přátel a nebo se ztrátou sociální role. Ztráta je středem těchto obtíží.

Bolest emoční (duševní) je pocitový komplex, který zahrnuje duševní otřes, otupělost, hněv, smutek, smlouvání, úzkosti, deprese. Jedná se o jakousi dynamiku zármutku, který je středem konečného období choroby.

Bolest spirituální, pramenící z duchovní dimenze člověka, se v naší zemi jen velmi pomalu dostává do povědomí. Duchovní dimenzi má každý člověk, ať je tzv. věřící nebo nevěřící, a hledání, jak každému pomoci v jeho individuálně rozdílných představách o smyslu života a smrti, je jistě úkolem z nejtěžších. Jisté je, že hrůza ze smrti je řádu duchovního (Munzarová, 2005).

8.5.5 *Paliativní péče v konfrontaci s eutanazií*

Nemoc a smrt vždy byly a vždy budou integrální součástí lidské zkušenosti. Způsob, jakým se snažíme identifikovat a odpovídat na jedinečné potřeby každého umírajícího a na postupné ztráty nemocného a jeho blízkých, je citlivým indexem zralosti společnosti. V posledních desetiletích doznala tato oblast péče patřičného rozvoje, a to především díky aktivitě Cecilie Saundersové. Saundersová zasvětila celý svůj život péči pacientů, trpících pokročilou a progresivní chorobou, a je považována za zakladatelku moderní paliativní péče. Vybudovala hospic svatého Kryštofa v Londýně, který otevřela v r.1967. Paliativní péče se nedá vztahovat jen k ústavům určitého typu. Jedná se spíše o filozofii, kterou je možno aplikovat nejen v hospicích, nýbrž i v nemocnicích a také v prostředí domácím. Termín pochází z latinského *pallium* (maska, pokrytí, zakrytí pláštěm) a v této etymologii lze nalézt pravou podstatu péče paliativní. Jejím cílem je maskovat účinky neléčitelné choroby a zakrýt pláštěm ty trpící, kteří nemohou být ponecháni v chladu tehdy, pokud jim nemohlo být pomoci léčbou kurativní. Paliativní péče zahrnuje i použití patřičných paliativních intervencí, které mohou

chorobu ovlivňovat (např. chirurgické, radioterapeutické nebo chemoterapeutické postupy), a těch, které mohou tlumit symptomy způsobené léčbou. Nejzákladnějším cílem všech zákroků je však rehabilitovat nemocného, nakolik je to jen možné, a docílit co nejlepší kvality jeho života. I v poslední fázi života se přece jedná o to, jak žít, tentokrát při umírání.

V současnosti dochází k mohutným hnutím s novou orientací, s bojem za skutečně dobrou a důstojnou smrt, k hnutím hospicovým. Jejich cílem je, zcela v duchu dobré paliativní péče, pomoci nemocným a jejich rodinám: všemožně usnadnit umírání, přijmout smrt a vyrovnat se s bolestnou ztrátou blízkého člověka. Jedná se o takovou péči, která se snaží vnímat a ošetřovat všechny vzájemně provázané a neoddělitelné dimenze člověka: fyzickou, psychickou, spirituální a sociální. Cílem hospice není ani vyléčení choroby, kterou již vyléčit nelze, ani oddalování smrti za cenu prodloužení utrpení, ale ani urychlování smrti, které by bylo nejen v rozporu s lékařskou, a ostatně i všeobecnou mravností, nýbrž i s lidskou přirozeností.

Hospice (hospitium – hospitia) existovaly již za Římské říše a ve středověku. Jednalo se o útulky neb přístřešky při cestách, v nichž si mohli poutníci odpočinout, těhotné ženy porodit a nemocní buď se pozdravit a pokračovat v cestě anebo v klidu zemřít. Hnutí se brzy rozšířilo nejen po celé Anglii, ale i do jiných zemí. U nás je plným právem za „českou Saundersovou“ považována MUDr. Marie Svatošová, která již v r. 1995 postavila první hospic, hospic Svaté Anežky České v Červeném Kostelci a která pomáhá při budování hospiců dalších. Hospicový přístup vpravdě září v současných diskuzích o ceně, dostupnosti, kvalitě péče i o autonomii nemocného jako schůdné a nejlepší řešení. Lze se k němu připojit okamžitě a to alespoň následujícím způsobem: uvědomovat si svou vlastní smrtelnost, poněvadž tak lze získat jiný a lepší vztah k umírajícím, nehledě na to, že i vlastní život se obohatí o určitou, nesmírně cennou dimenzi. Uvažovat vždy o člověku v jeho celistvosti, ošetření jen jeho fyzických obtíží je velmi málo. Vnímat skutečnost, že přítomnost živého člověka, prodchnutého soucitem, respektem a láskou, spolu s kvalitní paliativní péčí je u lůžka umírajícího mnohem důležitější než všechny vymoženosti moderní medicíny dohromady. Každý z nás se může stát skutečnou oporou těžce nemocnému a umírajícímu tehdy, jestliže si vyřeší svůj vlastní vztah k utrpení a smrti. Utrpení a smrt nutně vyvolávají myšlenky o smyslu života. Nechceme-li skončit v pocitech absurdity a v tragickém

pocitu života, musíme se vnitřně dopracovat k pojetí, že utrpení, umírání a smrt je logickou a neodmyslitelnou součástí života. Je naivní, jestliže chceme tato fakta vytěsnit ze svého vědomí. Musíme je přijmout, musíme se – i když je to obtížné – vnitřně dopracovat k jejich přijetí. Tento neobyčejně obtížný vnitřní úkol nám však současně obohatí naši osobnost o nové hodnoty a dimenze: vyrovnanost, nadhled, moudrost a především schopnost pochopit a spoluprožít utrpení a umírání jiných lidí (Viewegh, 1985). Strach ze smrti jistě zůstane, bude však otupen nepochybnou snahou o život lepší, hodnotnější a odpovědnější.

Snažme se, abychom ve shonu života nepřeslechli ono neustále znějící *memento mori*. Připomeňme si také, že cílem pokroku nemůže být zničení údělu smrtelnosti. Každý z nás zemře, ať na tu nebo na onu nemoc. Náš smrtelný úděl na nás doléhá nejen svou trpkostí, ale i svou moudrostí. Při veškerých snahách o únik před naší smrtelností můžeme jen jediné: nést toto břemeno s trpělivostí a s důstojností (Munzarová, 2005).

8.5.6 Historie eutanazie

Moderní historie eutanazie patrně začíná vydáním Jorstovy knihy s názvem *Právo zemřít* v Německu roku 1895. Její ústřední téma zaujalo jen málokoho, avšak v roce 1920 se objevila další německá kniha s názvem „*Poskytnutí souhlasu k zničení života, který žití není hoden*“, kterou sestavili dva autoři, právník Karl Binding a psychiatr Alfred Hoche. Stala se z ní neobyčejně vlivná kniha, které se připisuje odpovědnost za legalizaci eutanazie v Německu ve dvacátých a třicátých letech a později za Hitlerovu filozofii etnického zabíjení. Eutanazie, aniž byla nemocným vyžádána, se praktikovala v nemocnicích pro nevyléčitelně choré a pro těžce mentálně postižené. Původně se jako oprávnění eutanazie uváděl soucit, nedostatečná kvalita života a omezení nákladů, tedy stejné důvody, jakými se argumentuje dnes. Na konci třicátých let se indikace rozšířila i na některé menší defekty a na senilní jedince včetně válečných veteránů a to z podnětů lékařů coby milosrdné usmrcení. Do roku 1939, kdy Hitler vydal formální souhlas s širším využitím eutanazie, se už tak zneužívala, že přechod k okamžiku, kdy se stala nástrojem genocidy, byl snadný.

SPOJENÉ STÁTY AMERICKÉ: První Národní společnost pro legalizaci eutanazie byla založena roku 1938.

První zákon, který předložila, navrhoval eutanazii především v případech defektních novorozenců.

Zpočátku se tedy orientovala, podobně jako v Německu na nevyžádané usmrcování. To se setkala s takovou opozicí, že už příštího roku Společnost svůj cíl omezila na vyžádanou eutanazii, aby byla vyslovena naděje, že nakonec se bude legalizovat i ukončení života těch, kteří o to dobrovolně nežádají a jímž lékařská věda není schopna pomoci.

VELKÁ BRITÁNIE: Společnost pro vyžádanou eutanazii byla založena v roce 1930, ale později své jméno změnila na Exit. Jejím současným oficiálním cílem je legalizace vyžádané eutanazie, ale v jejich písemných projevech se opakovaně objevuje poukazování na to, že je žádoucí i nevyžádané usmrcování, a nikdy se od něho jako jednoho z cílů formálně nedistancovala. Od roku 1936 byly v Anglii předloženy tři návrhy zákonů k legalizaci eutanazie, ale žádný z nich neprošel. Nepodařilo se připravit zákon, který by vytvořil přestupek „milosrdného usmrcení“, jasně odlišeného od vraždy, a stejně tak nevyšel pokus vyloučit, aby lékařské usmrcení nepodléhalo trestním sankcím.

EVROPA: Začátkem roku 1994 Evropská asociace pro paliativní péči rovněž prohlásila provádění eutanazie za neetické a příčící se nejlepšímu principům péče o ty, kteří čelí nemoci ohrožující jejich život.

AUSTRÁLIE: Většina, pokud ne všechny australské státy mají Společnost pro vyžádanou eutanazii, která má legalizaci vyžádané eutanazie za svůj oficiální program. Ve svých veřejných vyhlášeních nepodporují nevyžádané usmrcování. Návrh zákona, který by povolil legalizovanou vyžádanou eutanazii a za určitých okolností také nevyžádanou, byl předložen parlamentu Teritoria australského hlavního města v roce 1993. Když šetřící výbor dostal mnoho nesouhlasných podání k zákonu, byl tento zákon stažen vzhledem k síle opozičních hlasů, a protože i ti členové parlamentu, kteří podporovali eutanazii jako filozofický ideál, shledali návrh zákona defektní a příliš extrémní.

Vlastním jádrem problému je morální význam eutanazie, neboť jde o záměrné usmrcení nevinného člověka, to je osoby, která pro nikoho neznamena nějakou hrozbu. Pro zastánce eutanazie je zřejmě těžké užívat v diskusích o tomto tématu slova, která přiznávají, co se ve skutečnosti navrhuje. Veřejná debata o eutanazii by mnohem

otevřeněji doznala, co implikuje, kdyby si všichni diskutující dokázali osvojit takový stupeň upřímnosti, či potřebné myšlenkové jasnosti, jaký projevil jistý australský lékař, věnující se potratům. V jedné pasáži své práce otevřeně konstatoval: „Člověk musí hned zpočátku čelit kritice, že jde o vraždu. Potrat je vražda, souhlasím. Zhasíte život, a pokud to nedokážete přijmout, nejste sami k sobě poctiví. Přijmete-li fakt, že vraždíte, a víte, že to děláte z dobrého důvodu, pak vás to nemusí tížit. Je to ospravedlnitelná vražda, pokud něco takového existuje.“

Eutanázie je vždy zabitím člověka. Zda se nezákonné usmrcení kvalifikuje jako vražda anebo zabití, závisí na okolnostech a úmyslu. Pokud je úmysl připravit někoho o život, jde o vraždu. Nezákonného usmrcení se lze dopustit buď nějakým činem, anebo opomenutím v případě, že za daných okolností existovala zákonná povinnost chránit nebo uchovat život. Různé formy eutanazie jsou podle současných zákonů vraždou. Pokus o sebevraždu přestal být trestným činem, ale asistovat sebevraždě zločinem zůstává. Důvodem pro soucitnou interpretaci totiž je, že ti, kdo spáchají sebevraždu, anebo si ji upřímně přejí spáchat, jsou pravidelně v té době vážně psychicky narušení, někteří už dříve byli duševně nemocní, často trpí vážnou depresí a jsou vystaveni mnoha vnějším vlivům, složitým a obvykle takovým, kterým nelze patřičně porozumět. Každý návrh změny zákonů, tak aby se povolilo za specifických podmínek ukončit nevinný lidský život, by představoval obrovský odklon od tradičních morálních a právních principů. Přímo by to odporovalo běžnému chápání etických principů, podpírajících zákony, které řídí naše společenské konvence, a byl by to etický a právní precedens, jaký se dřív nikdy neobjevil. Důležitost tohoto problému mluví pro co největší opatrnost při zkoumání jakéhokoli návrhu takového druhu.

Předkládám zde svůj názor, že:

- Je morálně chybné pokoušet se legalizovat odnětí života komukoli, kdo nepředstavuje žádnou hrozbu jiné osobě
- Že každý zákon, který by to připouštěl, by nepochybně mohl být zneužit, a
- Že je společensky politováníhodné a skutečně scestné takový zákon navrhnout, když je dnes moderní medicína schopna poskytnout při umírání lepší řešení, než je usmrcení.

Jádro problému eutanazie je etické, protože je v sázce lidský život. Diskuse o eutanazii se běžně omezuje na vyžádanou eutanazii, to je na usmrcení osoby, která o usmrcení požádala. Méně častěji se navrhuje pro ty, kteří o ni nemohou požádat, jako jsou těžce defektní novorozenci, jedinci s těžkou duševní poruchou či retardovaní, anebo osoby v bezvědomí. Jaké jsou motivy hlasatelů eutanazie, toho se můžeme obvykle jen dohadovat.

Nepochybně je většinou žene upřímný soucit a přání vidět konec utrpení.

Eutanazie, ať již aktivní, anebo tzv. pasivní, je záměrné ukončení života motivované soucitem.

Je:

- vyžádaná, či dobrovolná, žádá-li o ni osoba sama pro sebe,
- nevyžádaná, když o ni daná osoba nepožádala, protože je nedospělá nebo mentálně nezpůsobilá
- nedobrovolná, když je uskutečněna navzdory žádosti, aby se neprováděla.

I kdyby eutanazie nebyla spornou věcí, existují možnosti péče takové úrovně, jakou by každá společnost měla chtít poskytnout svým trpícím (Pollard, 1996).

8.6 Interrupce neboli umělý potrat

Interrupcí se rozumí úmyslné odstranění lidského plodu, dosud neschopného samostatného života. Protože musíme vycházet z toho, že oduševnělý lidský život začíná početím, je potrat usmrcením života lidské osoby. Církev umělý potrat od počátku odmítala. Teologický důvod tohoto odmítání spočívá v mimořádné úctě k lidskému životu a k důstojnosti osoby. Umělý potrat však nelze v každém ohledu postavit na stejnou úroveň s vraždou zralého člověka. Zastánci umělých potratů uvádějí řadu případů, kdy by potrat měl být indikován jako přípustný.

O sociální indikaci se mluví, je-li na ospravedlnění uváděna nouzová sociální situace. Pod etickou indikaci spadají těhotenství, vzniklá ze znásilnění nebo jiných spojení, odporujících důstojnosti.

O eugenické indikaci se hovoří, pokud se u dítěte dají očekávat těžké zdravotní vady.

Méně jednotné než u dosud jmenovaných případů je hodnocení lékařské indikace. Jsou zde míněna těhotenství, ohrožující zdraví a život matky.

Církevní tradice důsledně rozlišuje mezi umělým potratem (tj. úmyslným a přímým usmrcením) a nepřímým usmrcením embrya. K tomu dochází, když bezprostředním cílem zásahu není vypuzení plodu, nýbrž nějaký jiný dostatečně důležitý účinek (např. při operaci rakovinného nádoru) a vypuzení plodu je jen vedlejším následkem. Přirozeně musí pro takový zákrok existovat skutečně závažný důvod.

Trestní právo žádného státu není identické s mravními normami. Je třeba si položit otázku, zda zákonodárství skutečně vyčerpává všechny možnosti maximálního omezení zla, jež potraty představují. Mělo by se učinit vše pro zachování vznikajícího života a ženám nabídnout v jejich tísní schůdné alternativy. Nestačí ale přimět ženy k tomu, aby donosily své dítě, nýbrž jim také poskytnout pomoc i po porodu, aby neměly pocit, že zůstaly se svými problémy samy.

Mezi další sporné problematiky patří např. pokusy na zvířatech, transplantace orgánů a eutanazie, o kterých by se dalo dlouze diskutovat (Rotter, 1999).

8.7 Trest smrti

O trestu smrti se ve společnosti – většinou v reakci na nějakou konkrétní událost nebo při politických změnách – diskutuje velmi emocionálně v souvislosti s problémem odpovědnosti za lidský život. Po dlouhou dobu panoval názor, že církevní i státní autorita je bezprostředně legitimována Boží milostí, takže i moc disponovat lidským životem se přenáší z Boží autority na autoritu státu a církve. V biblických pramenech byl trest smrti zakotven zcela samozřejmě. Trest smrti byl v Bibli předpokládán jako samozřejmost a na trestní praxi státu se hledělo jako na obraz trestající autority Boží. Teprve v osvícenství se začala ozývat kritika trestu smrti. Nikdo nemá právo zabít sám sebe, a proto nemůže delegovat toto právo na stát. Ani stát tedy nemůže mít takové právo. Církevní autority reagovaly na tento vývoj intenzivní obranou, protože v něm viděly ohrožení státní i své vlastní autority, a tedy ohrožení Bohem daného společenského řádu. A kromě toho šlo také o věrohodnost Bible, která s trestem smrti počítá.

Nutnost trestu smrti bývá dnes obhajována jinými důvody:

- všeobecné odstrašení vychází z toho, že prý se možný zločinec dá hrozícím trestem smrti od činu odradit, a že tím společnost předejde zločinu. Většině zločinů proti lidskému životu ale nepředchází racionální úvaha. A pokud se má poprava jednoho člověka stát odstrašujícím případem pro ostatní pachatele, znamená to, že tento člověk byl svou smrtí použit jako účelový prostředek. A to je zločin proti lidské důstojnosti. Navíc je tu nebezpečí justičního omylu.
- Myšlenka sociální prevence vychází z názoru, že zločinec musí být usmrcen, aby před ním byla společnost propříště ochráněna. Budoucí chování lze však předvídat nanejvýš obtížně. U zločinů proti lidskému životu je podíl recidiv mnohem menší než u jiných závažných trestných činů.
- Často slyšíme názor, že trest smrti je ekonomicky výhodnější než dlouhé věznění zločince na náklady společnosti. Taková argumentace pohrdající člověkem, jež posuzuje člověka – i když jde o zločince – jen podle jeho ekonomické užitečnosti, je hluboce nemravná.
- Dalším argumentem pro trest smrti je potřeba obnovit rovnováhu mravního řádu. Ale trestem smrti se nic nenapraví, protože oběť se usmrcením vraha nevzkřísí. Mravní řád se zločinem naruší právě tak málo, jako násobilka početní chybou, proto není nutné a ani není možné restituovat jej trestem smrti.
- Někteří lidé také žádají zavedení trestu smrti jako výraz pokání. Takto chápaný trest smrti prý dosvědčuje celému světu svatost Bohem ustanoveného řádu života. Ovšem zevnějšku vnuceným trestem smrti nedochází ke skutečnému pokání – pro ně je nutným předpokladem dobrovolnost a osobní obrácení. Trestem smrti nelze obrácení vynutit.

Trest smrti je neslučitelný s lidskou důstojností – i když jde o zločince. Lidská důstojnost se zakládá na přesvědčení, že každou bytost s lidskou tváří je třeba ctít a uznávat jako mravně odpovědný subjekt. Mimo ohledy na společnost je důležitým úkolem trestu pohnat pachatele k odpovědnosti za jeho čin. Odpovědné jednání pachatelovo však není možné, pokud nedostane možnost, aby se osvědčil a resocializoval. Trest smrti mu takovou možnost bere.

Konkrétní výkon trestu smrti je vždy spojen s mučením – přinejmenším psychickým. Není možno být proti mučení, protože se protiví lidské důstojnosti, a zároveň uznávat

mravní legitimitu trestu smrti – i když za velmi restriktivních podmínek. Aby se podpořilo etické vědomí ve veřejném mínění, ale i v církvi, je důležité posilovat schopnost kritické, podrobné a diferencované argumentace. A to právě proto, že v debatě o trestu smrti stále ještě hrají velikou roli iracionální a emotivní motivy. Vykupitelský čin Ježíšův by v nás měl jednou provždy vzbudit vědomí, že bychom už nikdy neměli hledat obětního beránka za vlastní hříchy. To Kristus už navždy učinil zbytečným obětí svého života, jíž na sebe vzal všechno zlo tohoto světa a proměnil je v lásku: v lásku, jež je silnější než smrt a všechno, co ke smrti vede (Virt, 2000).

9 Stáří

„Stáří je příležitost o nic menší než mládí, byť v jiném šatu.

A když soumrak dohasíná, nebe je plné hvězd, jež ve dne nevidíme.“

LONGFELLOW

Lidé většinou touží po vysokém věku, ale zároveň se bojí stáří. Obavy ze stáří vyplývají především z nemocí, které jsou s pozdním věkem spojeny a také ze strachu ze smrti, která je ve vysokém věku více a více přítomna v podvědomí každého starého člověka. Délka života by nebyla tak důležitá v momentě, kdyby lidé uvěřili v nesmrtelnost duše. Potom by se přestali bát fyzické smrti s pocitem, že duše je stejně nesmrtelná. Ale tento názor nepřijímá většina lidí, proto se věda a medicína snaží za každou cenu prodloužit život člověka. Vědecký pokrok toto umožňuje, přibývá stále více starých lidí, ale druhou otázkou zůstává kvalita života ve stáří. Staří lidé jsou ohroženi vyšší pravděpodobností onemocnění a tím i nebezpečím, že nebudou moci vést plnohodnotný život. Souvisí s tím i problém sociální, odkládání starých lidí do domovů důchodců, aby nepřekáželi a nebyli na obtíž. Namísto zvýhodnění životních podmínek pro staré lidi, včetně míst k odpočinku, přístupu do obchodů apod. se nebere ohled na potřeby starých lidí. Tato situace je podobná situaci lidí handicapovaných, bezbariérové přístupy do budov apod. Shrnutí vědecký pokrok a medicína předbíhá podstatnou složku společenského a sociálního života lidí se specifickými potřebami.

Stárnutí a stáří je specifický biologický proces, který je charakterizován tím, že je dlouhodobě nakódován, je nevratný, neopakuje se, jeho povaha je různá, zanechává

trvalé stopy. Jeho rozvoj se řídí druhově specifickým časovým zákonem. Podléhá formativním vlivům prostředí.

Stáří může být symbolem klidu a moudrosti, stříbrné hlavy podněcuje úctu a zaslouží si obdiv. Stáří je vinobraním života, ale může být i strašlivým protivníkem. Pro vytváření mravního vztahu ke stáří a ke starým lidem je důležitá celá atmosféra společnosti, její ekonomická, sociální a společenská struktura. Postoj společnosti ke stáří se vyvíjí a mění. S tím souvisí i společenská role starých lidí, jejich sociální status, který je vymezen určitými právy a požadavky. A to i požadavky speciálními, pokud se jedná o starého člověka s tělesným postižením. Je důležité, aby byly zachovány základní životní podmínky, a to v uspokojivé rovině. Zajištění sociální, společenské a ekonomické stránky života patří mezi ty nejméně sledované.

Sociální jistota není zdaleka určována jen hmotnou situací. Ve stáří dokonce hmotná náročnost klesá, ale pocit sociální jistoty se zvyšuje. Péče by měla zahrnovat komplex celospolečenských opatření – zdravotní a sociální péče, podpora rodiny, bytová politika, kultura, rekreace a lázeňská péče, společenský život atd.

Stáří lidé nejraději zůstávají ve svých domovech – a proto jsou ohrožováni izolací.

Osamělost je jedním z největších problémů stáří. Starý člověk má potřebu být hodnotný, užitečný, někomu náležet. Zásadou péče by tedy měla být snaha o zachování aktivity až do nejpozdějšího věku, kombinovanou s plnou společenskou integrací.

Stáří je charakteristické pro choroby různého druhu, např. artrózy, artritidy, osteoporózy, metabolických onemocnění, neurologických problémů atd. Mezi základní metody péče o staré osoby je snaha udržet je v přiměřené tělesné i duševní aktivitě.

Konkrétní formy k získání aktivity starých lidí jsou různé a vždy individuální.

Léčebná rehabilitace – snaží se zabránit průvodním škodám, starý člověk se adaptuje po stránce psychické, fyziologické i sociální na svůj běžný život.

Léčebná tělesná výchova – může se provádět kondiční tělocvik, polohování, pasivní cvičení, aktivní cvičení.

Důležité je udržování psychické pohody člověka, u všech starých a nemocných lidí má např. léčba zaměstnáním blahodárny vliv na psychiku. Druh činnosti se volí podle psychické a fyzické schopnosti starého nemocného. Nejdůležitějším faktorem je otázka bydlení starých nemocných lidí. Pokud jsou soběstační, je nejpříznivější, aby setrvali co nejdéle ve svém vlastním bytě. Dále se nabízí možnost speciálních bytů, domů s

pečovatelskou službou, domovů důchodců. V této souvislosti jsou důležitá místa, kam mohou tito lidé docházet a kde jim bude nabídnuta pomoc a podpora :

Gerontologické poradny – úkolem je poradenská činnost, v poradně pracuje tým pracovníků za vedení lékaře, psycholog, zdravotní sestra, sociální pracovnice.

Centra pro denní pobyt /denní stacionáře/ - zajišťují starým lidem služby např. stravování, hygienu, kulturní programy, zájmovou činnost.

Denní nemocnice – pacienti jsou hospitalizováni ve dne, večer se vrací domů, pracují zde zdravotní sestry, rehabilitační pracovník, sociální pracovnice, zabezpečují adekvátní léčebný režim, dlouhodobou rehabilitaci, léčebnou výživu, osobní hygienu.

Sociální služby – pomáhají člověku, který ze společenského hlediska potřebuje pomoc, poskytují je různé dobrovolné organizace či jednotlivci.

V souvislosti s chorobami stáří bych se chtěla blíže zmínit o chorobě, která se vyskytuje u starých lidí nad 60 let, jedná se o Parkinsonovu nemoc. Je to chronické, pomalu se rozvíjející onemocnění, které nelze vyléčit. Lze jej však potlačit či omezit příznaky nemoci, a to dlouhodobě. Parkinsonova nemoc přináší postupem doby pacientům různá nepříjemná omezení a obtíže. První obtíže jsou obvykle necharakteristické – bolesti ramen a zad, poruchy spánku, zácpa, deprese atd. Teprve později, někdy až o několik let později, se objevují čtyři typické a základní příznaky nemoci : třes /tremor/, svalová ztuhlost /rigidita/, celková zpomalenost pohybů /bradykineze/, a poruchy stoje a chůze. Pro člověka, který trpí Parkinsonovou nemocí, jsou jen dvě možnosti : vzdát se, nebo bojovat. Druhá možnost je těžká, přináší nutnost každodenního vzdorování tělesným obtížím i skepsi a nejistotě. Je to však jediná cesta jak úspěšně nemoci čelit a současně se naučit s ní žít. Možné to je.

Kromě vlastního boje s nemocí se nabízí možnosti podpory pro takto postižené lidi.

Léčení Parkinsonovy nemoci patří mezi ty nejsložitější. K cíli co nejvíce potlačovat jednotlivé příznaky existuje množství léků a léčebných postupů. Hlavním cílem všech léčebných postupů je dosáhnout co možná nejkvalitnějšího života nemocných. Kromě farmakologické léčby je v popředí i léčba nefarmakologická. Jedná se o rehabilitaci, cvičení a pohybovou reedukaci. Neobyčejně důležitým předpokladem úspěšného boje pacienta s jeho nemocí je podpora, která se mu dostává od jeho rodiny a blízkých.

Obecný postoj společnosti ke starším a chronicky nemocným občanům není zdaleka na žádoucí úrovni, ale projevují se občanské aktivity zaměřující se na podporu nemocných,

např. společnost Parkinson. Počet nemocných, kteří se aktivně účastní přednášek, cvičení, rekondičních pobytů je stále více a má to velice pozitivní vliv na jejich přijímání vlastní nemoci.

Pokud nemocný člověk není schopen sám si obstarat svou domácnost, nabízí se opět možnost pečovatelské služby či umístění do ústavu sociální péče.

Pro většinu z nás není stárnutí snadné. Snadný ovšem není ani život, ani umírání.

Bojujeme proti nevyhnutelnému a následkem toho všichni trpíme. Musíme si najít jiný pohled na celý proces narození, stárnutí a umírání, nový pohled, který nám umožní zvládat životní překážky, aniž zabředneme do zbytečného dramatu utrpení. Hodně nám pomůže, když pochopíme, že jsme něčím, co je neměnné, krásné, vědomé a trvalé (Roth, Sekyrová, Růžička, 1999).

9.1. Stále tady

Chceme-li stárnutí chápat jako proces léčení, musíme si uvědomit, že nejsme pouhým tělem a myslí.

Uvědomění, že naše ego je pouhým fragmentem toho, čím jsme, je zpočátku šokující. Ale jakmile si začneme uvědomovat duchovní vědomí ve svém každodenním životě, zjistíme, že nám nabízí nesmírnou úlevu od bolesti, strachu, zlosti a dalších duševních stavů, které přicházejí ve stáří. Duchovní vědomí nám nabízí objektivní pohled na naše tělesné a duševní stavy. Pomáhá nám překonávat nepříjemné pocity, „démony“ kteří ve stáří začínají způsobovat problémy: osamělost, stud, bezmocnost, ztráta smyslu života, deprese a strach.

Osamělost – ačkoli nemůžeme změnit okolnosti svého života, můžeme zmírnit utrpení osamělosti.

Čím dříve si všimneme svého duševního stavu, tím efektivněji ho můžeme změnit. Je velký rozdíl mezi samotou a osamělostí. Osamělost je stav ega. Být o samotě může být dobré pro duši.

Stud – stud je další duševní stav, s nímž se setkáváme, když začneme stárnout. Nejlépe vystihují tento pocit tato slova: „Z hloubi její bytosti vyzařovalo světlo její osobnosti, které dávala jejímu bezzubému úsměvu a vrásčitým rukám krásu přesahující tělesnou formu. Byla to krása duše zářící skrze opotřebovaný závoj.“

Bezmocnost – pocit bezmoci je způsobený ztrátou tělesné síly – a strachem z neschopnosti bránit se v agresivním světě. Nicméně navzdory jakékoli tělesné neschopnosti jsme schopni žít vědomým životem. Tajemství duchovního života spočívá v tom, že se naše tělesná omezení mohou stát zdrojem síly, pokud se s nimi vyrovnáme. Oslabení svého těla můžeme využít k duchovnímu růstu.

Ztráta smyslu života – společně s pocitem bezmocnosti někdy přichází ztráta smyslu našeho života – víra, že se změnou životních rolí, na které jsme zvyklí, ztrácíme svou důležitost jako jedinci. Tento bolestný pocit nás připravuje o všechnu radost a nutí nás považovat se za zbytečné a zastaralé. Staří lidé, kteří si zaslouží úctu a péči, často trpí nudou, zoufalstvím a životní prázdnotou. Čím dříve začneme kultivovat mysl, která se dokáže vyrovnat s tak obtížnými stavy jako je pocit zbytečnosti a deprese, tím lépe se těmto stavům vyhneme ve stáří.

Deprese – smutek, který cítíme v pokročilém věku, je součástí evoluce naší duše. Lékaři si dnes začínají uvědomovat, že deprese, kterou trpí staří lidé, je možná přirozený proces reorientace. Ať už to přisuzujeme biochemickým mechanismům, psychodynamice nebo duchovním procesům, zdá se, že uzavřenost starých lidí je součástí stárnutí. Je to jakési prohlubování vědomí. Myslím, že je to blízkost smrti, co nutí mnoho starých lidí přemýšlet o smyslu života.

Strach – mnoho lidí se do pozdního věku nezbaví svého dětského strachu z temnoty. Musíme se naučit rozlišovat pokud jde o naše obavy ze stárnutí. Místo toho, aby jsme se před strachem uzavírali, musíme se mu otevřít a nechat jej přijít a zase odejít (Dass, 2002).

9.2 Prodlužování života

Moderní technická medicína 20.století vytvořila reálné předpoklady prodloužit a zachránit život člověka i v případech, které dříve končily pouze smrtí. Stále více lidí tak tvoří skupinu chronicky nemocných. U mladých nemocných a nemocných středního věku strach o život dominuje, zatímco strach z umírání je ponecháván stranou. Nemoci ve vyšším věku a ve stáří jsou chápány a přijímány jako pochopitelné, nikoliv tragické události. Přirozený úbytek fyzických i psychických sil s přibývajícím věkem může vést k manifestaci pocitů marnosti a rezignace. Ve stáří absentuje strach o život, protože

život byl již nějakým způsobem vyžit ve smyslu dlouhých perspektiv. Ve stáří jsou nemoci přijímány jako něco, co k životu patří, a celá křivka psychické odezvy příchodu a rozvoje nemoci je zpravidla méně dramatická a časově rozprostřená. Může však být a bývá zachován strach z umírání. Ve všech případech je nutno akcentem na přítomnost dodat smysl nemocnému životu (Haškovcová, 1985).

10. Experimentální část

10.1 Úvod do průzkumu

V této části diplomové práce bylo cílem nahlédnout do života starých lidí a shrnout jejich názory na vnímání svého vlastního stáří, s ním souvisejících problémů a vnímání smrti jako konečné součásti každého lidského života.

Průzkum byl prováděn prostřednictvím ankety s osobní asistencí.

Dotazovaní jedinci obdrželi sestavenou anketu, jejíž součástí byly přesné instrukce k vyplnění. Anketa obsahovala 12 otázek, tématicky byla rozdělena na dvě části.

První část byla koncipována za účelem zjištění jak senioři vnímají vlastní stáří, smrt a umírání.

Druhá část se zaměřovala na zjištění názoru na invaliditu, sebevraždu a eutanazii.

10.2 Cíle průzkumu

Jak už vyplývá z názvu závěrečné diplomové práce “Člověk, duše a smrt”, hlavním tématem průzkumu byla otázka, jak reagují dotazovaní respondenti na otázku umírání a smrti.

Do programu byli zařazeni senioři ze tří domovů důchodců v Praze a to v celkovém objemu 102 dotázaných respondentů. Nejpočetnější hodnocenou skupinou byla skupina: věřící – žena – věk nad 81 let.

V každém domově důchodců byla anketa snímána vždy u těch seniorů, kteří dle svého zdravotního stavu a uvážení byli schopni zodpovědět uvedené otázky.

Před zahájením průzkumu byl proveden pilotní vstupní test v domově Sue Ryder u 8 seniorů, který obsahoval podobné okruhy otázek, ale bez předchozí odborné konzultace.

Některé otázky byly podle reakcí a odpovědí těchto seniorů upraveny tak, aby byly pro celkové vyhodnocení a validitu testu adekvátní. Tento vstupní test probíhal pouze ústní formou bez předtištěného dotazníku a odpovědi byly zaznamenávány souhrnně.

Konečná verze ankety byla proto důkladně konzultována s psychologem a lékařským odborníkem.

10.3 *Popis průzkumné metody a zdůvodnění jejího výběru*

Průzkum byl zahájen v kalendářním měsíci lednu. Původně zamýšlená varianta rozdání ankety osloveným respondentům k vyplnění se neosvědčila, průzkum tedy dále pokračoval s osobní asistencí u každého respondenta. Tato metoda byla zajímavější z pohledu jednotlivých životních příběhů respondentů, ale samozřejmě časově náročnější. Každý respondent byl tedy osobně informován o účelu této ankety a za jakým účelem budou data zpracována, o anonymitě respondenta a vybídnutí k co možná největší upřímnosti. Z hlediska citlivého tématu této ankety byl každý respondent dopředu informován, že nemusí odpovídat na všechny otázky, pokud mu některá z nich bude nepříjemná.

Otázky první části prozkoumávají jejich postoj k náboženství, obavám z umírání, smrti a posmrtného života.

Druhá část se zaměřuje na problematiku eutanazie, sebevraždy a trvalé invalidity.

Tato část by měla ukázat, jak vnímají staří lidé různé formy smrti i z hlediska jejich náboženského vyznání.

Analýza získaných dat byla provedena dvojím způsobem. První vyhodnocení bylo celkové, zde bylo provedeno rozdělení všech respondentů z pohledu věku, pohlaví, víry a vzdělání respondentů.

Druhé vyhodnocení byla analýza dat získaných z odpovědí na jednotlivé otázky ankety. Pro přehlednější seřazení byly u důležitých ukazatelů použity grafy, znázorňující jednotlivé rozdělení respondentů.

11 Vyhodnocování dat

Na následujících stránkách proběhne celkové kvantitativní vyhodnocení dat a celková analýza dat získaných z odpovědí na jednotlivé otázky ankety. Při jejich zpracování byl nápomocen program Microsoft Excel a jakož i pro zhotovení grafické části.

11.1 Celkové kvantitativní vyhodnocení dat

Celkem odpovědělo 102 respondentů, hodnoceno bylo 85 respondentů. Důvody vyřazení : 7 respondentů neudalo víru, 8 respondentů nevyplnilo více než 2 položky z úvodní tabulky základních dat, 2 respondenti věkové kategorie 60-70 let pro nedostatečný počet k hodnocení.

Základní data tabulky pro rozdělení respondentů byla:

- Věk
- Pohlaví
- Víra
- Vzdělání

Tabulka 1

	věřící ženy	nevěřící ženy	věřící muži	nevěřící muži
60 až 70 let	1	0	0	1
71 až 80let	16	10	3	3
81 a více let	32	6	6	7
celkem hodnoceno	49	16	9	11

Z tabulky 1 je patrné, že většina hodnocených respondentů byly ženy, celkový počet mužů respondentů v této studii bylo pouze 20 - věřící muži 9 a nevěřící muži 11. Tento počet je charakteristickým ukazatelem dřívějšího úmrtí mužů než žen, jak poukazuje největší skupina hodnocených žen (81 let a více).

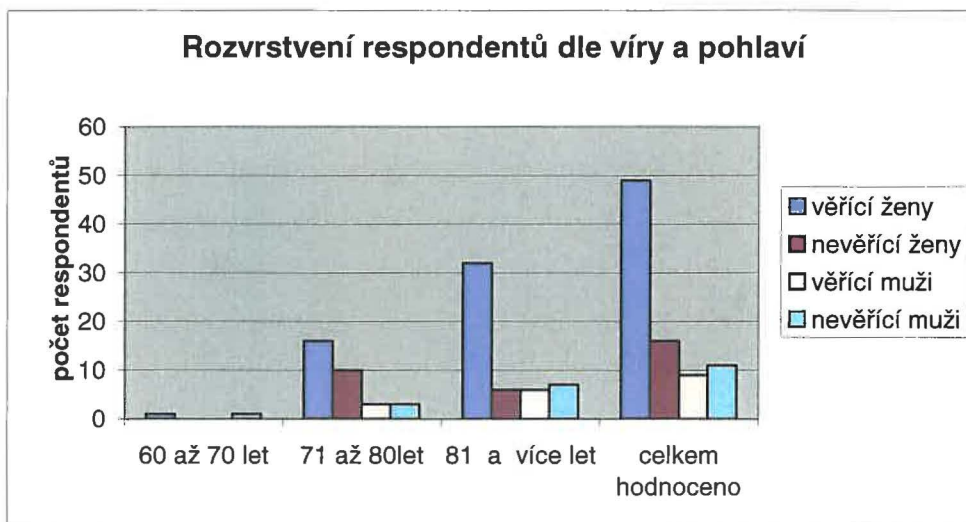
Nejpočetnější hodnocenou skupinou byla skupina: věřící – žena – věk nad 81 let (se základním vzděláním 10, se středoškolským vzděláním 14). Viz Graf 1.

Z celkového počtu respondentů mužů i žen je rozdělení podle víry a vzdělání následující:

Celkem věřících: 58, z toho 19 se základním, 33 se středoškolským a 6 s vysokoškolským vzděláním.

Celkem nevěřících: 27, z toho 9 se základním, 15 se středoškolským a 3 s vysokoškolským vzděláním.

Graf 1 Celkové kvantitativní vyhodnocení dat dle víry a pohlaví

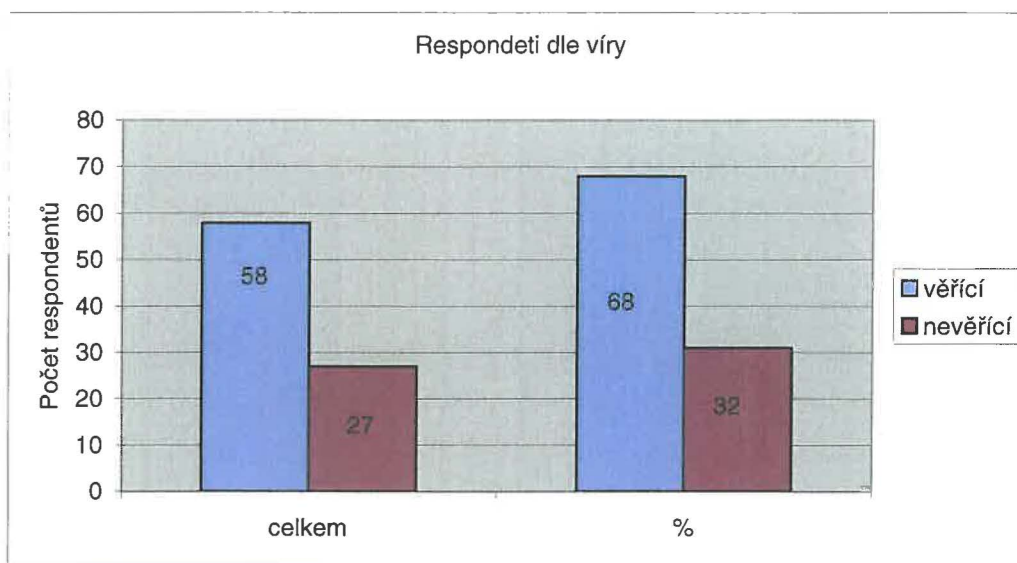

Nejpočetnější skupinou respondentů byly věřící ženy nad 81 let (Graf 1). Otázka pohlaví měla vyhodnotit největší hodnocenou skupinu respondentů, převažující počet žen v této studii poukazuje obecně na délku života žen a mužů.

V experimentu se účastnilo celkem 58 věřících respondentů a 27 nevěřících respondentů, tj. 68% věřících a 32% nevěřících respondentů (Graf 2).

Otázka víry měla vyhodnotit celkový počet věřících a nevěřících respondentů ve studii. Jak už bylo zmíněno, ukazatel víry je významný z hlediska hodnocení dalších otázek ve studii, týkajících se smrti.

Graf 2 Celkové kvantitativní vyhodnocení dat dle víry

Z hlediska vzdělání se ankety se účastnilo 57% věřících respondentů se středoškolským vzděláním, 33% věřících respondentů se základním vzděláním, 10% věřících respondentů s vysokoškolským vzděláním (Graf 3).

Graf 3 Věřící respondenti dle vzdělání

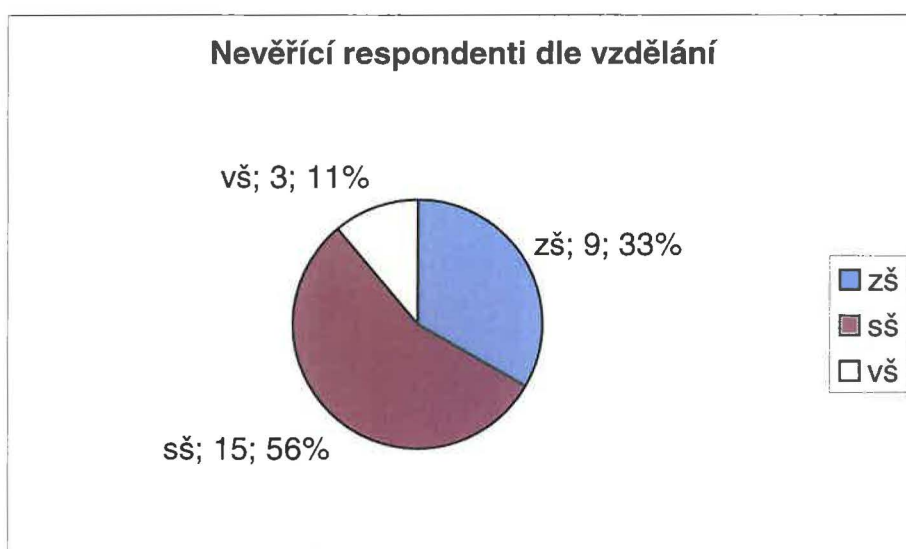

Rozdělení nevěřících respondentů podle vzdělání (Graf 4) bylo následující:

- 56% nevěřících respondentů se středoškolským vzděláním
- 33% nevěřících respondentů se základním vzděláním
- 11% nevěřících respondentů s vysokoškolským vzděláním

Cílem bylo vyhodnocení počtu respondentů dle vzdělání a jeho možný vliv na další otázky uvedené ankety.

Graf 4 Nevěřící respondenti dle vzdělání

11.2. Vyhodnocování dat jednotlivých otázek ankety

Otázka č. 1:

Myslíte často na smrt?	Spíše ano	73%
	Vůbec ne	27%

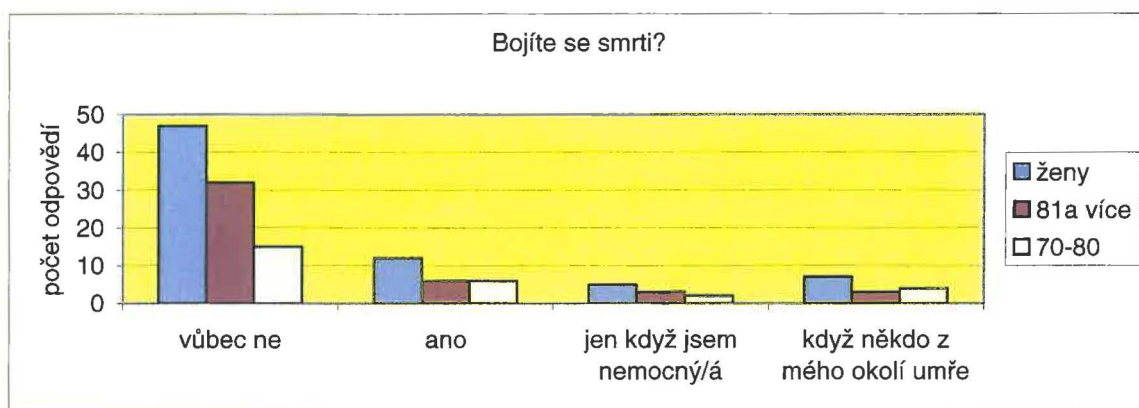
Vyhodnocení této otázky bylo obtížnější vzhledem k možnosti velkého výběru odpovědí (celkem 9 – viz anketa). Pro přehlednost jsou výsledné odpovědi zjednodušeny a shrnuty jen do dvou odpovědí - „spíše ano“ (v jakékoli uvedené variantě) a „vůbec ne“.

Celkový počet odpovědí zde neodpovídá celkovému počtu hodnotících respondentů a z důvodu možnosti označení více odpovědí na tuto otázku.

Otázka č. 2:

Bojíte se smrti?	Ano	31%
	Ne	69%

Graf 1

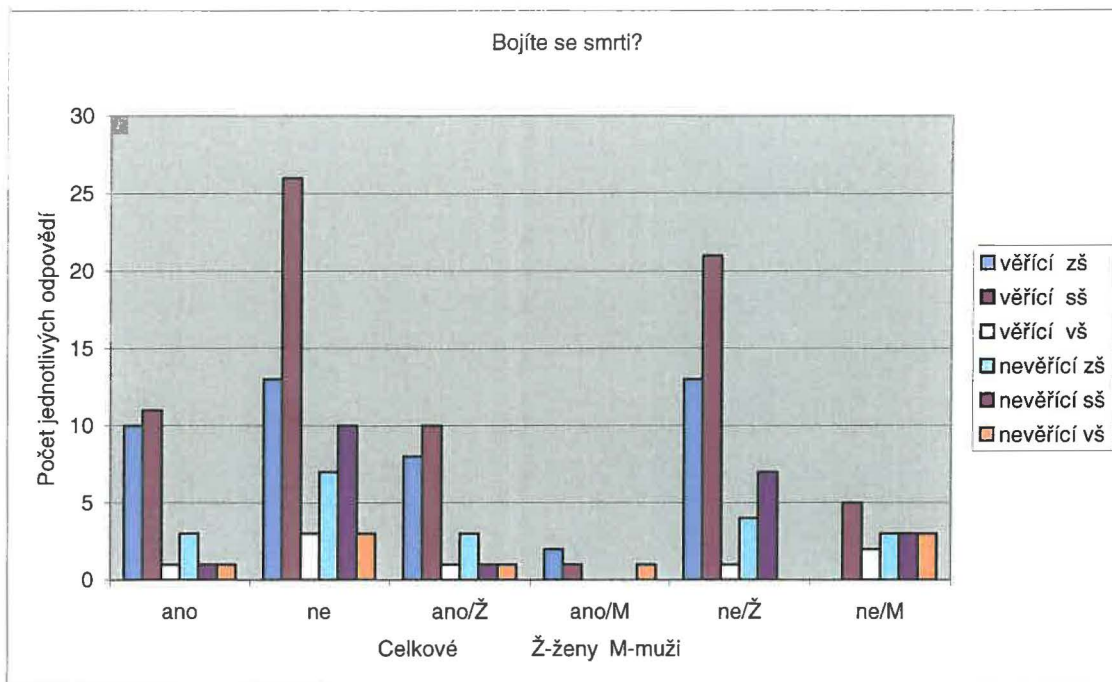
Dle grafu 1 je patrné, že otázka strachu ze smrti je spojena především s věkem respondentů, ne s okolnostmi nemoci nebo úmrtí příbuzného či přítele.

Otázku strachu ze smrti rozebírá z hlediska víry a vzdělání jednotlivých respondentů

Graf 2.

Graf 2

Z Grafu 2 vyplývá, že většina respondentů se smrti nebojí. Výsledek je nejmarkantnější v odpovědích nejpočetnější skupiny - věřících středoškolsky vzdělaných žen.

Výsledné pořadí negativních odpovědí respondentů rozdělené dle četnosti jednotlivých podskupin z hlediska vzdělání a víry vypadají takto:

1. Skupina věřící – se středoškolským vzděláním
2. Skupina věřící – se základním vzděláním
3. Skupina nevěřící – se středoškolským vzděláním
4. Skupina nevěřící – se základním vzděláním
5. Skupina věřící s vysokoškolským vzděláním a skupina nevěřící s vysokoškolským vzděláním ve stejném poměru

Otázka č. 3:

Jste smířený se smrtí?	Ano	89%
	Ne	11%

Tato otázka je doplňující k otázce č. 2 potvrzující fakt, že většina respondentů se smrti nebojí a je se smrtí smířena. Celkem 71 % z respondentů odpovídajících ano je věřících.

Podotázky ukazují, že 30 % respondentů je smířeno se smrtí již od mládí a 58 % až v posledních 10 letech.

Otázka č. 4:

Kolikrát jste se setkal se smrtí?	Vůbec	7%
	Jednou	12%
	Víckrát	81%

Otázka č. 5:

Zemřel někdo z vašich blízkých přátel nebo blízkých příbuzných?	Nikdo	1%
	Ano – blízcí přátelé	23%
	Ano – blízcí příbuzní	76%

Otázky č. 4 a 5 jsou pouze doplňující a poukazující na fakt, že více než dvě třetiny respondentů má již několikanásobnou zkušenost se smrtí - většinou blízkých příbuzných. S úmrtím osob z okolí blízkých přátel má zkušenost jedna třetina respondentů.

Počet celkově získaných odpovědí z otázky č. 5 nesouhlasí s celkovým počtem respondentů zahrnutých do studie, jelikož byla dána možnost vybrat obě dvě kladné odpovědi.

Otázka č. 6:

Plánujete již jaký bude váš pohřeb?	Ano	65%
	Ne	35%

Tato otázka by mohla potvrdit "racionalizaci" vnímání smrti - kolik respondentů zvažuje hledisko praktického odchodu z našeho světa. Je zajímavé, že odpovědi ano se zásadně lišily u mužů a žen - 64% žen odpovědělo, že pohřeb plánují a většina tj. 70%

mužů naopak odpověděla, že ne. Přičemž 50 % mužů neplánujících pohřeb bylo věřících, na rozdíl od 3% nevěřících žen u stejné odpovědi.

Otázka č. 7:

Dokážete si ze smrti udělat legraci?	Ano	32%
	Ne	68%

Tato otázka odráží zda si lze ve stáří zachovat humor vysmívající se smrti. Většina respondentů odpověděla na tuto otázku záporně, ovšem překvapivě více než dvě třetiny seniorů dokáže o smrti žertovat a povznést se nad problematiku umírání.

Otázka č. 8:

Věříte na život po životě?	Ano	37%
	Ne	56%
	Nevím	5%

Odpovědi na tuto otázku předpokládaly souvislost s otázkou víry respondentů. Výsledek jednoznačně potvrzuje většinový názor - více než polovina respondentů se přiklonila k nedůvěře existence života po životě. Z odpovědí "ne" je 58% věřících respondentů. Někteří respondenti odmítli odpovědět na tuto otázku, celkový počet obdržených odpovědí tedy neodpovídá celkovému počtu hodnocených respondentů uvedených v přehledu v úvodu experimentální části.

Otázka č. 9:

Odsuzujete sebevraždu v případě těžké nevléčitelné nemoci, těžké získané invalidity?	Ano	28%
	Ne	72%

V této otázce většina respondentů odpověděla, že sebevraždu neodsuzují, i když podle náboženského vyznání je 71% respondentů účastnících se ankety věřících. 86% respondentů odsuzujících sebevraždu je věřících, a překvapivě 66% respondentů neodsuzujících sebevraždu je také věřících.

Otázka č. 10:

Chtěla/a byste žít dál v případě těžké invalidity?	Ano	13%
	Ne	87%

Většina respondentů trpěla různými nemocemi stáří, proto při odpovědi na tuto otázku byli ovlivněni tímto negativním vnímáním nemohoucnosti a bolesti. Většina z nich by tedy raději zemřela, než zůstat těžce invalidní. Je zajímavé že z odpovědí “ne” je 69% věřících respondentů, z odpovědí “ano” je téměř identických 70% věřících respondentů.

Otázka č. 11:

Odsuzujete právo na eutanazii v případě nevléčitelné choroby nebo invalidity?	Ano	21%
	Ne	79%

Tato otázka stejně jako otázka č. 9 poukazuje na to, že i když většina respondentů byla věřících, neovlivnilo jejich náboženské vyznání jejich rozhodnutí na tuto problematiku. I když jejich vnitřní přesvědčení znělo, že člověk si život sám nedal a nemá tedy ani právo si život vzít nebo ukončit jakoukoli jinou než přirozenou cestou, míra utrpení člověka v případě nevléčitelné choroby byla silnější než toto vnitřní přesvědčení. Respondenti, kteří odpověděli tuto otázku ano, odpověděli tak z důvodu obav ze zneužití eutanazie než z vnitřního přesvědčení o možnosti dobrovolného ukončení života.

U mužů i žen u odpovědi “ano” převažovali věřící respondenti, zatímco u odpovědi “ne” byli mezi muži a ženami rozdíly. U mužů převažovali nevěřící a u žen výrazně věřící, kteří odsuzovaly eutanazii.

12 Diskuse

Tato diplomová práce na téma “Člověk, duše a smrt” se snažila nahlédnout do lidského nitra a shromáždit co největší množství informací, které se dotýkají podstaty života člověka. V experimentální části se diplomová práce zabývala zmapováním názorů seniorů na smrt a umírání. První část byla koncipována za účelem zjištění jak senioři vnímají vlastní stáří, smrt a umírání. Druhá část se zaměřovala na zjištění názoru na invaliditu, sebevraždu a eutanazii.

Hypotéza 1, která předpokládala, že náboženství má velký vliv na problematiku vnímání smrti a umírání, především v souvislosti s postojem k názoru na život po životě, se podle předpokladu potvrdila. Většina respondentů ve výzkumu udává, že jsou věřící (68%) a tedy podle křesťanského postoje k této otázce nevěří na život po životě. Tato hypotéza předpokládala více jednoznačný výsledek přiklánějící se na nedůvěru v život po životě, potvrdila se, i když ne zcela jednoznačně.

Hypotéza 2, která předpokládala, že postoj seniorů k otázce vlastní smrti a umírání bude většinou smířlivý, v souvislosti s vysokým stářím respondentů a jejich přijutím smrti jako součásti konečné fáze života člověka, se podle předpokladu také potvrdila.

V otázce č. 1, “myslíte často na smrt” odpovědělo 73% respondentů, že ano.

V otázce č.2, “bojíte se smrti” odpovědělo 69% respondentů, že ne.

Důležitá otázka této hypotézy – otázka č. 3, “jste smířený se smrtí” vyzněla jednoznačně – 89% respondentů odpovědělo, že ano.

Tato otázka byla stěžejní pro hypotézu 2, jednoznačně ukázala, že dotazovaní respondenti jsou se smrtí smířeni a přijímají smrt jako součást konečné fáze života člověka.

Do této hypotézy se opět promítl vliv největší skupiny respondentů zařazených do studie, tj. žen nad 81 let, tedy ukazatel vysokého stáří.

To, že myšlenky na smrt jsou vážné dokazuje i výsledek otázky č. 6, “plánujete svůj pohřeb”, kdy 65% respondentů odpovědělo, že ano, mají přesnou představu o tom, jak by chtěli být po smrti pohřbeni.

Hypotéza 3, která předpokládala, že názor dotazovaných respondentů na eutanazii bude především záviset na jejich náboženském vyznání a s ním souvisejícím náhledem na

tuto problematiku, se nepotvrdila. 79% respondentů odpovědělo, že neodsuzují eutanazii v případě těžké nemoci nebo trvalé invalidity. Předpoklad této hypotézy byl, že většina respondentů bude věřících a tedy budou zastávat názor dle svého náboženského vyznání – tedy záporný postoj k eutanazii, k dobrovolné asistované smrti. Podle výpovědí jednotlivých respondentů k této problematice mohu potvrdit, že zásadní důvod pro jejich rozhodnutí byl soucit s těžce nemocným pacientem, umírajícím v bolestech, pro kterého může eutanazie znamenat vysvobození z utrpení. Jediná námitka proti eutanazii byla obava ze zneužití ze strany lékařů nebo příbuzných umírajícího člověka.

Hypotéza 4, která předpokládala, že v problematice sebevraždy bude názor respondentů podobný jako v předešlé problematice týkající se eutanazie, se také nepotvrdila. 72% dotazovaných respondentů odpovědělo, že neodsuzuje sebevraždu v případě těžké nemoci nebo trvalé invalidity.

Hypotéza předpokládala, stejně jako u předchozí otázky, že většina respondentů nebude souhlasit se sebevraždou z důvodu jejich náboženského vyznání. Respondenti potvrdili sice své vnitřní přesvědčení, že člověk si život sám nedal a tedy nemá právo si ho sám vzít, ale soucit nad trpícím člověkem, který umírá v bolestech nebo těžká trvalá invalidita znemožňující dále žít plnohodnotný život podle své představy, převažovaly nad tímto tvrzením.

Výsledek hypotézy 4 ve mě vyvolal velké zamyšlení. Zamyšlení nad tím, jak silné je vnímání utrpení a bolesti, zároveň soucitu k umírajícím lidem. Tyto pocity jsou silnější než náboženské vyznání, jehož přikázání nejsou vždy slučitelné se životní situací člověka.

Ve své diplomové práci si uvědomuji mnohé nedostatky, vyplývající zejména z omezení použité průzkumné metody. Tato kapitola se bude věnovat jednak kritice a limitám použité dotazníkové (anketové) metody v obecné rovině, ale i konkrétním nedostatkům a rezervám některých položek, ke kterým došlo při konstrukci této ankety. Tyto dvě roviny, jak obecná, tak konkrétní se však vzájemně překrývají. Z obecných nevýhod se mi jako nejzásadnější jeví otázka uzavřenosti v některých odpovědích na jednotlivé položky. Respondenti byli nuceni odpovědět v některých otázkách jednoznačně, i když vnímali otázku v určitém úhlu pohledu nejednoznačně. Tato problematika se týká především otázky č.8 “věříte na život po

životě”, která nenabízela více možností k odpovědi. Anketa byla anonymní, což většina respondentů vítala, ale část respondentů si přála uvést své jméno do ankety.

Myslím si, že anonymita tohoto výzkumu byla samozřejmá a neovlivnila žádným způsobem rozhodování respondentů při odpovědích na otázky ankety.

Výběr domovů důchodců probíhal podle počtu klientů, kteří v těchto domovech žijí. I když počet klientů, které tyto domovy nabízejí byl vysoký, konečný počet respondentů, kteří se mohli výzkumu účastnit, byl velice nízký. Tento omezený výběr respondentů souvisel se zdravotním stavem ostatních klientů, kteří nebyli schopni se výzkumu zúčastnit. Zdravotní limitace byly zásadní - neschopnost psaní, čtení, naslouchání nebo duševní poruchy klientů. V každém domově důchodců jsem nejdříve oslovila vedoucí lékařského oddělení a poté jsem spolupracovala s vrchní sestrou oddělení, která mi označila pokoje a jednotlivce, které jsem mohla oslovit s touto anketou. Postup byl tedy velice pomalý, jednotlivé otázky jsem respondentům předčítala a poté označila odpovědi, které ústně potvrdili. Takto probíhal výzkum u většiny respondentů, malá skupina respondentů vyplnila dotazníky sama a já jsem si je následně vyzvedla.

Překvapila mě ochota klientů k účasti na tomto výzkumu, i když otázky, které anketa obsahovala byly velice citlivé. Pouze ve 2 případech (manželé) klienti odmítli po přečtení otázek ankety účast v experimentu.

Kromě těchto obecných nevýhod a jistého omezení v jednorázově prováděném šetření pomocí ankety, se v průběhu sběru dat ukázala i celá řada konkrétních nedostatků při volbě a formulaci jednotlivých položek. Přestože jsem při konstrukci ankety postupovala s vysokou obezřetností, nepodařilo se mi vyvarovat se některých chyb a nepřesností, které se ovšem projeví až při vyhodnocování dat.

Budu-li postupovat podle pořadí jednotlivých otázek, pak na první nepřesnost, která hraje jistě důležitou roli, narazíme v otázce č. 1 “Myslíte často na smrt”, kdy výběr možných odpovědí byl velice početný. Pro snadnější zpracování této otázky bych příště zvolila výběr pouze ze 2-3 položek. Podobně jako u otázky č. 3 “Jste smířený se smrtí”, která měla možnost více odpovědí, ale nesplnila plně sledovaný záměr. Lepší volba výběru možných odpovědí u této otázky, by byla pouze ano či ne. Podrobnějším časovým určením jsem chtěla zjistit, zda pocity smíření se smrtí nastoupily až v pozdním stáří či dříve.

Větší obavy jsem měla z otázky č. 6 týkající se vlastního pohřbu, ale tato otázka nezpůsobila vůbec žádné problémy u respondentů. Naopak se rozpovídali o svých představách pohřbu, finančních nákladech atd.

Naopak bych již příště do ankety nezařadila otázky č. 4 a č. 5, dotazující se na setkání se smrtí a úmrtí přátel či příbuzných. Tato otázka někdy způsobila rozpaky a lítost u respondentů, vracely se jim vzpomínky na zemřelé a situace v některých případech nebyla příjemná jak pro respondenta tak pro mne.

Otázky týkající se sebevraždy a eutanazie jsem původně chtěla koncipovat “Souhlasíte s eutanazií nebo sebevraždou...”, ale po poradě s psychologem, že by tyto otázky mohly být v tomto znění i navádějící jsem nakonec zvolila raději formulaci “Odsuzujete eutanazii nebo sebevraždu..”. Tyto otázky vyvolaly u respondentů diskusi a bylo velice zajímavé naslouchat komentářům k této problematice.

Výraznější nepřesnosti vykazuje otázka č. 12. Již samotná formulace byla nepřesná a zavádějící a také možný výběr odpovědi příliš obsáhlý. Tuto otázku bych příště formulovala jednoznačně s možností odpovědi pouze ano – ne – občas.

Otázka sledovala především pocity osamění, strachu a deprese ve stáří, ale byla příliš zdouhavá a výsledky nevykazovaly jednoznačné pocity tak, jak jsem předpokládala – proto vyhodnocení této otázky není zahrnuto do experimentální části této práce.

Jsem si také vědoma toho, že z této práce mohlo být vyvozeno mnohem více hypotéz a určitě i v přesnějším znění, než skýtá rozsah tohoto projektu.

Myslím si, že díky tomuto průzkumu mohou získaná data poukázat na postoj seniorů k vlastnímu stáří a vnímání otázek smrti a umírání, validita dat by mohla být podpořena velkým počtem respondentů, kteří se zúčastnili tohoto projektu.

Ráda bych zdůraznila ochotu vedoucích pracovníků při zadávání této ankety, jejich přístup byl velice vstřícný a otevřený. Atmosféra při zadávání této ankety byla tedy velice příjemná a pozitivní.

Závěr

Kdybychom chtěli shrnout všechny náhledy a přístupy k otázce smrti, nedojdeme nikdy ke shodnému názoru, protože stejně jako jiná složitá témata i téma smrti vyvolává u každého jednotlivce jiné pocity a tudíž odlišné výstupy k této problematice. Ale obecně bychom mohli říci toto:

Lidé, kteří se smířili s tím, že je nezbytné jednou také zemřít, vychutnávají život velmi intenzivně. Uvědomují si jeho krásu i vzácnost, nehodlají si jej kazit nepodstatnými problémy. Vůbec nerozhoduje víra v posmrtný život, víra v některé z náboženských dogmat, ale přijetí smrti jako takové. Podstatné je si uvědomit vlastní smrtelnost, aby člověk našel ten správný přístup k životu. Nevíme, co bude zítra a kdy přijde čas našeho odchodu. Proč tedy hromadit majetek a věci, které ani nevyužíváme? Proč mezi sebou vedeme boje, soupeříme, když bychom mohli žít v harmonii a sounáležitosti? Proč si ničíme místo našeho pobytu, Zemi? Zajímá nás pouze období našeho života, protože pak už nebude nic? Člověk by si měl najít správný přístup k životu a být šťastný proto, že život je krásný v celé své pestrosti.

Výsledky získané tímto výzkumem jsou velice zajímavé a zároveň i překvapující. Mohly by být i inspirativní pro ty, kteří pracují se seniory a vnímají jejich každodenní život se všemi problémy, které stárí s sebou přináší. Pokud je zmíněna inspirace, tak ve smyslu možnosti zlepšení péče o seniory, především z pohledu aktivit volného času, které mají pozitivní vliv na psychické rozpoložení každého jednotlivce, starého člověka, který je závislý na péči okolí a vítá každou možnost vytržení z denního stereotypu. Ukázat možnosti plnohodnotného prožití stárí i se všemi komplikacemi, které nelze přehlížet.

Zde vycházím především z poslední části ankety týkající se deprese, samoty a pocitů osamění. Kolektivní činnost, pocit sounáležitosti k druhým lidem a potlačení přesvědčení, že starý člověk je ve stárí nepotřebný a zbytečný, to vše je pro starého člověka velice důležité. Domovy důchodců, tak jak jsem je poznala, nabízejí těmto seniorům možnost pestrého výběru aktivit volného času prostřednictvím různých seminářů, kroužků a individuálních činností.

Seznam použité literatury

1. FROMM, E.: *Lidské srdce*. Mír, Praha. 1969.
2. PAVLATOVÁ, E.: *Bojíte se smrti?*. Olympia, Praha. 2001.
ISBN 80-7033-061-9
3. BĚLOHRADSKÝ, V.: *Myslet zeleň světa*. Mladá fronta, Praha. 1991.
ISBN 80-204-0239-X
4. KOHÁK, E.: *Člověk, dobro a zlo*. Ježek, Praha. 1993. ISBN 80-901625-3-3
5. LANDSBERG, P. L.: *Zkušenost smrti*. Vyšehrad, Praha. 1990.
ISBN 80-7021-054-0
6. DVOŘÁK, J.: *Člověk mezi životem a smrtí*. Avicenum, 1986.
7. DiGIULIO, R., KRANZOVÁ, R.: *O smrti*. Lidové noviny, Praha. 1997. ISBN 80-7106-210-3
8. DASS, R.: *Stále tady*. Pragma, Praha. 2002. ISBN 80-7205-882-7
9. SCHOPENHAUER, A.: *Svět jako vůle a představa*. Votobia, Olomouc. 1993.
ISBN 80-85619-57-1
10. FROMM, E.: *Mít nebo být?*. Naše vojsko, Praha. 1992. ISBN 80-206-0181-3
11. HAŠKOVCOVÁ, H.: *Lékařská etika*. Galén a Karolinum, Praha. 1997
ISBN 80-85824-54-X
12. BAIRD, R., M., ROSENBAUM, S., E.: *Euthanasia: The moral issues*.
Prometheus Books UK. 1989. ISBN 0879755555
13. HAŠKOVCOVÁ, H.: *Spoutaný život*. Panorama, Praha. 1985.
14. POLLARD, B.: *Eutanazie – ano či ne?*. Dita, Praha. 1996. ISBN 80-85926-07-5
15. ROTTER, H.: *Důstojnost lidského života*. Vyšehrad, Praha. 1999.
ISBN 80-7021-302-7
16. VIRT, G.: *Žít až do konce*. Vyšehrad, Praha. 2000. ISBN 80-7021-330-2
17. MUNZAROVÁ, M.: *Eutanazie, nebo paliativní péče?*. Grada, Praha. 2005.
ISBN 80-247-1025-0

18. NAKONEČNÝ, M.: *Základy psychologie osobnosti*. Management Press, Praha. 1993. ISBN 80-85603-34-9
19. KIERKEGAARD, S.: *Bázeň, nemoc a chvění k smrti*. Svoboda - Libertas, Praha. 1993. ISBN 80-205-0360-9
20. SCHOPENHAUER, A.: *Životní moudrost*. Svoboda, Praha. 1992. ISBN 80-205-0217-3
21. LORENZ, K.: *Odumírání lidskosti*. Mladá fronta, Praha. 1997. ISBN 80-204-0645-X
22. SALOMÉ, L., A.: *Friedrich Nietzsche ve svých dílech*. Torst, Praha. 1996.
23. DŽIBRÁN, CH.: *Prorok*. Academia, Praha. 2002. ISBN 80-200-1015-7
24. ŠIMEK, J., ŠPALEK, V.: *Filozofické základy lékařské etiky*. Grada, Praha. 2003. ISBN 80-247-0440-4
25. KRUIF, P.: *Bojovníci se smrtí*. Mladá fronta, Praha. 1960.
26. KÜBLER-ROSS, E.: *Odpovědi na otázky o smrti a umírání*. H&H Jinočany, Praha. 1995. ISBN 0-02-089150-4
27. FRANKL, V., E.: *...A přesto říci životu ano*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří. 1996. ISBN 80-7192-095-9
28. NIETZSCHE, F.: *Ecce homo*. Naše vojsko, Praha. 1993. ISBN 80-206-0270-4
29. KÜBLER-ROSS, E.: *O smrti a životě po ní*. Aquamarin, Praha. 1997. ISBN 80-901922-9-7
30. CUNDIFF, D.: *Euthanasia is not the answer: A hospice physicians view*. Humana Press. 1992. ISBN 089603237X
31. MAETERLINCK, M.: *Smrt*. Votobia, Olomouc. 1995. ISBN 80-85885-94-8
32. NULAND, S., B.: *Jak lidé umírají*. Knižní klub, Praha. 1996. ISBN 80-7176-264-4
33. VYMĚTAL, J.: *Duševní krize a psychoterapie*. Konfrontace, Hradec Králové. 1995. ISBN 80-901773-4-4
34. STYRON, W.: *Viditelná temnota*. Svoboda, Praha. 1993. ISBN 80-205-0000-0
35. JIRÁK, R. a kol.: *Demence*. Maxdorf, Praha. 1999. ISBN 80-85800-44-6

36. PFIZER: *Alzheimerova nemoc v rodině*. Maxdorf, Praha. 1998.
ISBN 80-85800-96-9
37. ROTH, J., SEKYROVÁ, M., RŮŽIČKA, E. a kol.: *Parkinsonova nemoc*.
Maxdorf, Praha. 1999. ISBN 80-85800-63-2
38. GRIFFITHS, J, WEYERS, H.: *Euthanasia and law in the Netherlands*.
Amsterdam University Press. 1998. ISBN 9053562753
39. POČTA, J. a kol.: *Kompendium neodkladné péče*. Grada, Praha. 1996.
ISBN 80-7169-145-3

Ostatní zdroje

40. BEDNÁŘ, M.: *Dobrodružství duševního prožívání*. 2005. Poznámka: V tisku.
41. BIČ, M., SOUČEK, J., B.: *Bible – Písmo svaté Starého a Nového zákona. Podle ekumenického vydání z roku 1985*. Biblická společnost. 1990.
42. Eutanazie: Otevřeli jsme Pandořinu skříňku?
Dostupné: [URL:<http://www.mojenoviny.cz/z_domova/eutanazie051203.html>](http://www.mojenoviny.cz/z_domova/eutanazie051203.html).

Seznam příloh

Příloha č. 1: rozhovor s hereckou osobností, paní Květou Fialovou

Příloha č. 2: použitá anketa

Příloha č. 3: ukázka vyplněné ankety – muž

Příloha č. 4: ukázka vyplněné ankety – žena

Příloha č. 5: ukázka vyplněné ankety – žena

Přílohy

Příloha č. 1

V této příloze bych chtěla shrnout slova herečky paní Květy Fialové, moudrá slova a myšlenky, které jsem zaznamenala při našem rozhovoru na téma „Člověk, duše a smrt“. Tento rozhovor byl pro mne velice poučný a setkání s touto krásnou osobností zážitkem, který bych Vám chtěla alespoň touto formou částečně zprostředkovat.

Rozhovor: V Praze, dne 30.března 2006

Vybrané otázky rozhovoru vycházejí z ankety, která je součástí přílohy č.2 , použité pro experimentální část diplomové práce u seniorů v domovech důchodců.

Květa Fialová a Pavel Háša, PF 2006: *Radost*

„Co je radost?

Je to pták, kterého všichni chceme chytit.

Je to ten samý pták, kterého všichni

milujeme, když létá.“ SRI CHINMOY

1. *Myslíte často na smrt?*

„Ne, že bych na to myslela, ale v podstatě je to pro mne samozřejmost. Tahle věc je pro mne jako součást denního života. Nemůžu to vyřadit ze života, že to neexistuje. Existuje to stejně jako cokoli jiného.“

2. *Bojíte se smrti?*

„Vůbec ne. Žiju na vlně života, teď bych nechtěla umřít, protože mám nemocného manžela a moje dcera má vnučku, mám povinnost, nemůžu se sebrat a jít do jiné místnosti...Beru to tak, že bych udělala své dceři bolest a starost, tak z toho důvodu. Jinak nemám vůbec problém.“

3. *Jste smířená se smrtí?*

„V mládí, co si pamatuji, nedovedla jsem to pochopit. Mladí lidé páchají sebevraždu kvůli nějaké blbosti, myslí si, že je to nanečisto, že se zabijí a nic se neděje. Mladí lidé smrt berou jako že je to navždy, myslí si, že tím něco vyřeší. Vždycky je vinna oběť, ať se vám stane cokoli v životě, vždycky jste vinna, že jste neinformovaná, myslím si, že nejdůležitější je informovanost v životě, o nemocech, o všem. Je to neinformovanost o té smrti v tomto případě.“

4. *Věříte na život po životě?*

„Jistě, je to příjemnější, stoprocentně nevíme nic. Narodila jsem se na Slovensku, měli jsme daleko do školy z našeho velkostatku, tak jsme byli jako děti rok v klášteře. Já jsem křtěná evangelička. Ale já to takhle nepojímám, to jen oni se neustále dohadují a vraždí. Tatínek byl evangelík, plukovník letectva, byl hodně přísný a maminka s pozitivem buddhismu pro mne byla tak...přišla v 18 letech o nohu, měla protézu a to jí strašně pomáhalo, někdy handicap je dar, posune vás jinam. Vyšla mi knížka „Čím horší tím lepší“, co tě nezabije to tě posílí. Proto se mi vždycky vysmívají, že miluji to stáří, opravdu kvůli učení té duše, dostaví se vám absolutní pokora, absolutní láska, pokora a vděčnost. Čas je velice vymezený, každá vteřina je opravdu dar, první a poslední a je na vás, co s tím uděláte.

Ale v co absolutně věřím, na tisíc procent - že je řetězec, vždyť víte, že se vám něco stane a za týden si říkáte – to je návaznost tamtoho...že to tady je v „danosti“, svět neexistuje a jenom jak vy si ho přeložíte. Je situace, sto lidí a každý to vidí jinak, jako tragédii nebo naopak jako radost nebo posunutí nebo si toho nevšimne, každý to vnímáme jinak a to je právě ta zkouška, ten smysl proč žijeme – kvůli té duši.

Romány a příběhy už mi nic nedávají, jen co ta duše, kudy běží, v kom běží. V knize Prorok, tam je vše, říkám, že to je jako lék, jako Tea tree, taková tenoučká kniha a je v ní absolutně všechno. Čtu velikou bichli a říkám si, vždyť je to ten Prorok, vždycky je to ten Prorok. A přitom to není ani křesťanství, ani buddhismus, to je prapodstata bytí si myslím.

5. Odsuzujete sebevraždu v případě těžké nevléčitelné nemoci?

„Já neodsuzuji nic, jsou mezní situace, to se nedá úplně hodnotit. Když člověk hodně trpí, má pocit, že tolik lidí se musí o něho starat...ten odchod se zdá pak logičtější.“

6. Plánujete jaký bude Váš pohřeb?

„Jestli znáte pana Poltikoviče, on točí hlavně v Tibetu a také s lidmi z různých zemí o vztahu k pohřbu. V Tibetu není dostatek půdy, tak oni vezmou tu bytost – tělo odešlo, duše se raduje, dají to na kámen, rozříznou, přilétnou ptáci, snědí vnitřek, pak rozsekají zbytek těla – úplně se na to těším, jen nevím jestli dojdou včas nebo brzy. Vše smíchají s ječmenem a ptáci to opět dozobou. A vše zmizí, zmizíte v přírodě, to mě připadá nejúžasnější. Tohle mě fascinuje. Hřbitovy a urny působí depresivně. Takhle vás ten pták sežere, není to úžasné?“

7. Odsuzujete euthanasii v případě těžké nevléčitelné nemoci nebo invalidity?

„Víte, co je strašné? Že by se to zneužívalo, to máte jako trest smrti, kolik nevinných lidí bylo zavražděno, popraveno...kdyby jsme žili v etické společnosti, což není.....hrozí zneužití.“

8. Otázka z dotazníku č.12: O osamění, smutku, nemocech....

„ V domovech důchodců to mají staří lidé krásné, chodím mezi ně, popovídat si. Může tam vzniknout mezi nimi přátelství. Někteří lidé nemají sice rodinu, všichni jim zemřeli. Pojítka celého života není, člověk je opuštěný, ale tam najednou může někoho potkat, sejít se. Oni žili ve stejné době, to je strašně důležité. Proto si myslím, že je hrozně těžká emigrace jako taková, jsou tam jiní lidé, prostředí, člověk je opuštěný. Pojítka takzvaných banálních věcí jsou strašně dominantní.

V těchto domovech se s lidmi hodně pracuje, mají tam možnost různých činností- to doma nemají- mají tam kavárničku, setkávají se, to je úžasné.“

Bojíte se osamění?

„Lidé, kteří měli celoživotně pocit, že jim ubližuje celý svět, nechápou, že to je v jejich rukách, vždycky je vše ve vašich rukách. Můžete být i handicapovaná, jde o vás, jaký jste člověk.“

Máte někdy vztek, že Vám věci nejdou tak, jako dříve?

„No jasně, řeknu si, co jsem to chtěla, zase se vrátím... ale to patří ke stáří, že člověk zapomíná. Hrozná je ta Alzheimerova choroba, člověk je za zrcadlem. Říkají tomu dlouhé sbohem. To je jediná nemoc, kde se zázraky nedějí... Ten člověk je ve svém světě a už vás nevnímá. Ale je to tak dané. Je to jeho cesta. Tak to bylo dané a musíme se s tím smířit, že to má nějaký smysl, ať už jakýkoli.“

Jde zase o informovanost, informovat se o té nemoci. Chovat se k ní slušně, ona se bude chovat slušně ke mně a pokud to vzájemně vydržíme, tak tady ještě chvíli budeme.

Jde o pozitivní vztah, já to tak mám. Jde negativum a vy máte pozitivní pocit – já si představuji negativum jako panáčka, který už se směje, že vás zase dostane. Ale když se na to negativum vy podíváte pozitivně a řeknete: „Miláčku ty jdeš zase ke mně, pojd“... přivíňte si ho, polibte – ono se lekne, že ho někdo může mít rád a změní se v pozitivum. Ale opravdu je to tak, vypadá to jako pohádka *O perníkové chaloupce*, ale je to přesně takhle. Když přijmete tu negaci s láskou, ale pravdivou, ne jako bonmot, tak je to strašně důležité.

Je na vás, jak si ten svět vyložíte. Jestli ho pojmete s poděkováním - ať je to cokoliv - že je to danost, že to je dar, že on ví, že my všichni jsme „debilní“ a nevíme, co je pro nás dobré.

Téma: Lidé na okraji společnosti

„Byla jsem navštívit odsouzené ve věznicí. Byli tam i vrahové. Objala jsem je. Nemůžete mít strach, když je obejmete. Nebo jsem byla před Vánoci u bezdomovců u Armády spásy. Tam jsou lidé, kteří to vzdali. Mají zhaslé svíčky. Na chvíli, když jim zažehnete tu svíčku, to je strašně důležité. Já miluji Dalajlámu, já ho opravdu miluji.“

Říkal: „Jsem poslední z nejposlednějších.“ A proto nemáte právo odsuzovat tyto lidi, kteří se ocitli na okraji společnosti, nebo si myslet, že jste něco víc.

Můžete mu na chvilku rozsvítit tu svíčku, aby někam ve své duši vešel do své duše. Pro jeho pocit.“

Téma: Problematika současného světa

„Žijeme v konzumu a to je vše odklon od duše jako takové, je to vina společnosti. Jediná možnost je, najít si svůj svět. Můžete bojovat proti tomu jenom pozitivem, vysílat pozitivum za každou cenu, v každém okamžiku.“

Motto:

“Ať se stanu v každé době, nyní a navždy, ochráncem těch bez ochrany, vůdcem pro ty, kdo ztratili cestu, lodí pro ty, kdo jsou v nebezpečí, svítilnou pro ty, kdo nemají světlo, útočištěm pro ty, kdo nemají kde hlavu složit a sluhou pro všechny potřebné.

Jeho Svatost 14.dalajláma

Poznámka: Text byl autorizován

Příloha č. 2

Dotazník
zakroužkujte:

o vnímání stáří a smrti

věk:

60-70	71-80	81 a více
pohlaví: žene	muž	
věřící	nevěřící	
základní	středoškolsk	vysokoškolské

vzdělání:

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

1. Myslíte často na smrt?

vůbec

denně

obden

1 x týdně

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

každý měsíc

méně než 1 x za půl roku

o Vánocích, rodinných výročích

když onemocním

2. Bojíte se smrti?

vůbec ne

ano

jen když jsem nemocný/á

když někdo z mého okolí umře

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

3. Jste smířený se smrtí?

nejsem

jsm již od mládí

jsm až v posledních 10 letech

jsm až v posledních 5 letech

jsm až v posledním roce

4. Kolikrát jste se setkal se smrtí?

vůbec

jednou

vícekrát - vyplňte číslo kolikrát _____

5. Zemřel někdo z vašich blízkých přátel anebo blízkých příbuzných?

nikdo

ano - blízcí přátelé - kolik (uved'te číslo) _____

ano - blízcí příbuzní (např. manžel/ka, děti, sourozenci, vnoučata) - kolik (uved'te číslo) _____

6. Plánujete již jaký bude váš pohřeb?

ano, mám přesnou představu

ne, ze zasedy ne

ne, ani mě to nenapadlo

7. dokážete si ze smrti udělat legraci?

ano, vždycky

ano, ale jen když nejsem sám/a

ne, nikdy o smrti nežertuji

ne, nedokážu na smrt ani pomyslet

8. věříte na život po životě?

ano

ne

Příloha č. 3

Dotazník
zakroužkujte:

o vnímání stáří a smrti

věk:

60-70	71-80	81 a více
pohlaví: žena	muž	
věřící	nevěřící	
základní	středoškolské	vysokoškolské

vzdělání:

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

1. Myslíte často na smrt?

vůbec
denně
obden
1 x týdně

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.
každý měsíc
méně než 1 x za půl roku
o Vánocích, rodinných výročích
když onemocním

2. Bojíte se smrti?

vůbec ne
ano

jen když jsem nemocný/á

když někdo z mého okolí umře

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

3. Jste smířený se smrtí?

nejsem

jsem již od mládí

jsem až v posledních 10 letech

jsem až v posledních 5 letech

jsem až v posledním roce

4. Kolikrát jste se setkal se smrtí?

vůbec

jednou

vícekrát - vyplňte číslo kolikrát _____

5. Zemřel někdo z vašich blízkých přátel anebo blízkých příbuzných?

nikdo

ano - blízcí přátelé - kolik (uved'te číslo) 3

ano - blízcí příbuzní (např. manžel/ka, děti, sourozenci, vnoučata) - kolik (uved'te číslo) 1

6. Plánujete již jaký bude váš pohřeb?

ano, mám přesnou představu

ne, ze zásady ne

ne, ani mě to nenápadlo

7. dokážete si ze smrti udělat legraci?

ano, vždycky

ano, ale jen když nejsem sám/a

ne, nikdy o smrti nežertuji

ne, nedokážu na smrt ani pomyslet

8. věříte na život po životě?

ano

ne

9. Odsuzujete sebevraždu v případě těžké nevléčitelné nemoci, těžké získané invalidity?

ano

ne

10. Chtěl/a byste žít dál v případě těžké invalidity jako je například

ochrnutí horních a dolních končetin s neschopností udržet moč i stolici při plném vědomí

ochrnutí jedné poloviny těla se ztrátou schopnosti řeči a porozumění mluveného i psaného slova

ochrnutí dolních končetin s těžkým třesem horních končetin znemožňující samostatně cokoliv uchopit, udržet

ano
ne ☒

11. odsuzujete právo na dobrovolnou asistovanou smrt (euthanazii) v případě zhoubné nevléčitelné choroby nebo těžké získané invalidity jako je například uvedeno v otázce č. 10?

ano

ne

12. zakroužkujte nejbližší časový výraz tj. jak často (stále, většinu času, občas, málokdy, nikdy), vás napadají níže uvedené věty:

příklad: Jsem nejraději sám/samā

Bojím se až budu nesoběstačný/á a ostatním budu na obtíž.

Bojím se až budu nesoběstačný/á, že mě partner/ka, manžel/ka .
opustí

Bojím se, že až budu nesoběstačná, že ztratím přátele.

Bojím se osamění.

Přepadá mě vztek, že mi nejdou věci tak jako dřív.

Stydím se, že mi jde vše pomaleji než dřív.

Jsem nejraději sám/sama.

Je mi jedno, jak vypadám, co nosím na sobě za oblečení.

Nemám chuť se bavit s ostatními.

Mám pocit, že se chovám jak malé dítě.

Nechce se mi vycházet z pokoje/bytu.

Stydím se často, že chápu pomaleji než dřív.

Přepadá mě smutek, že mě čekají jen nemoci.

stále	občas	málokdy	nikdy
☒	x		
	☐		
			☐
			☐
			☐
	☐		
	☐		
			☐
			☐
	☐		
			☐
	☐		
	☐		
			☐

Příloha č. 4

Dotazník o vnímání stáří a smrti

zakroužkujte:

věk:

60-70	71-80	81 a více
pohlaví: žena		muž
věřící	nevěřící	
základní	středoškolsk	vysokoškolské

vzdělání:

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

1. Myslíte často na smrt?

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

vůbec

každý měsíc

denně

méně než 1 x za půl roku

obden

o Vánocích, rodinných výročích

1 x týdně

když onemocním

2. Bojíte se smrti?

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

vůbec ne

ano

jen když jsem nemocný/é *

když někdo z mého okolí umře *

3. Jste smířený se smrtí?

nejsem

jsem již od mládí

jsem až v posledních 10 letech

jsem až v posledních 5 letech

jsem až v posledním roce

4. Kolikrát jste se setkal se smrtí?

vůbec

jednou

vícekrát - vyplňte číslo kolikrát často

5. Zemřel někdo z vašich blízkých přátel anebo blízkých příbuzných?

nikdo

ano - blízcí přátelé - kolik (uved'te číslo) 15

ano - blízcí příbuzní (např. manžel/ka, děti, sourozenci, vnoučata) - kolik (uved'te číslo) 10

6. Plánujete již jaký bude váš pohřeb?

ano, mám přesnou představu Kozmýšlím se: rozptýl, zrušit hrobovku?

ne, ze zásady ne

ne, ani mě to nenápadlo

7. dokážete si ze smrti udělat legraci?

ano, vždycky

ano, ale jen když nejsem sám/a NEŘÁDÁ

ne, nikdy o smrti nežertuji

ne, nedokážu na smrt ani pomyslet

8. věříte na život po životě?

ano MĚLA BY V TĚM BÝT JISTOTA A UKLIDNĚNÍ

ne

Dotazník o vnímání stáří a smrti

zakroužkujte:

věk:

60-70	71-80	81 a více
pohlaví: žena	muž	
věřící	nevěřící	
základní	středoškolské	vysokoškolské

vzdělání:

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

1. Myslíte často na smrt?

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

vůbec

každý měsíc

denně

méně než 1 x za půl roku

obden

o Vánocích, rodinných výročích

1 x týdně

když onemocním

2. Bojíte se smrti?

Zakroužkujte i více možností, pokud Vám vyhovuje více odpovědí.

vůbec ne

ano

jen když jsem nemocný/á

když někdo z mého okolí umře

SMRT NENÍ ZLA
SMRT JE JEN KUS ŽIVOTA
TĚŽKÉ HO.
WOLKER.

3. Jste smířený se smrtí?

nejsm

jsem již od mládí

jsem až v posledních 10 letech

jsem až v posledních 5 letech

jsem až v posledním roce

4. Kolikrát jste se setkal se smrtí?

vůbec

jednou

vícekrát - vyplňte číslo kolikrát 8

5. Zemřel někdo z vašich blízkých přátel anebo blízkých příbuzných?

nikdo

ano - blízcí přátelé - kolik (uved'te číslo) nejméně 10ano - blízcí příbuzní (např. manžel/ka, děti, sourozenci, vnoučata) - kolik (uved'te číslo) celá rodina + syn

+ jsem poslední

6. Plánujete již jaký bude váš pohřeb?

ano, mám přesnou představu

ne, ze zásady ne

ne, ani mě to nenapadlo

7. Dokážete si ze smrti udělat legraci?

ano, vždycky

ano, ale jen když nejsem sám/a

ne, nikdy o smrti nežertuji

ne, nedokážu na smrti ani pomyslet

8. Věříte na život po životě?

ano

ne

9. Odsuzujete sebevraždu v případě těžké nevléčitelné nemoci, těžké získané invalidity?

ano
ne

10. Chtěl/a byste žít dál v případě těžké invalidity jako je například ochrnutí horních a dolních končetin s neschopností udržet moč i stolici při plném vědomí ochrnutí jedné poloviny těla se ztrátou schopnosti řeči a porozumění mluveného i psaného slova ochrnutí dolních končetin s těžkým třesem horních končetin znemožňující samostatně cokoliv uchopit, udržet

ano
ne

11. odsuzujete právo na dobrovolnou asistovanou smrt (euthanazii) v případě zhoubné nevléčitelné choroby nebo těžké získané invalidity jako je například uvedeno v otázce č. 10?

ano
ne

12. zakroužkujte nejbližší časový výraz tj. jak často (stále, většinu času, občas, málokdy, nikdy), vás napadají níže uvedené věty:

příklad: Jsem nejraději sám/sama

Bojím se až budu nesoběstačný/á a ostatním budu na obtíž.

Bojím se až budu nesoběstačný/á, že mě partner/ka, manžel/ka opustí

Bojím se, že až budu nesoběstačná, že ztratím přátele.

Bojím se osamění.

Přepadá mě vztek, že mi nejdou věci tak jako dřív.

Stydím se, že mi jde vše pomaleji než dřív.

Jsem nejraději sám/sama.

Je mi jedno, jak vypadám, co nosím na sobě za oblečení.

Nemám chuť se bevit s ostatními.

Mám pocit, že se chovám jak malé dítě.

Nechce se mi vycházet z pokoje/bytu.

Stydím se často, že chápu pomaleji než dřív.

Přepadá mě smutek, že mě čekají jen nemoci.

stále	občas	málokdy	nikdy
	x	x	
x			
			x
			x
			x
			x
		x	
			x
	x		
			x
			x
			x